

**Вищий навчальний заклад
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»**

юридичний факультет

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)
спеціальність 081 «Право»

**на тему
«НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА
ГРОМАДЯНИНА»**

Здобувача вищої освіти заочної форми
навчання

_____ Хріненко Назар Сергійович
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент
(вчений ступінь, наукове звання (доцент, професор))

_____ Матвєєв Сергій Васильович
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Декан юридичного факультету

кандидат юридичних наук, доцент
(вчений ступінь, наукове звання)

_____ Матвєєв Сергій Васильович
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

ЗМІСТ

ВСТУП	- 4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	- 8
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження гарантій прав і свобод людини та громадянина.....	- 8
1.2. Національні гарантії в системі гарантування прав людини і громадянина в Україні.....	- 17
1.3. Національні гарантії, як засіб забезпечення прав і свобод людини і громадянина, в сучасних умовах.....	- 26
Висновки до розділу 1.....	- 34
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	- 35
2.1. Створення і формування національної правової системи юридичних гарантій прав людини і громадянина.....	- 35
2.2. Вплив правозахисних міжнародно-правових актів та інституцій на формування правової системи захисту конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні.....	- 43
2.3. Вдосконалення правової системи національних гарантій прав і свобод людини і громадянина.....	- 52
Висновки до розділу 2.....	- 59
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	- 61
3.1. Поняття і види організаційно-правових гарантій національних прав людини і громадянина в Україні.....	- 61
3.2. Норми-принципи та обов'язки як національні гарантії прав людини і громадянина.....	- 69
3.3. Юридична відповідальність за порушення прав людини і громадянина в Україні.....	- 80
Висновки до розділу 3.....	- 88
ВИСНОВКИ	- 90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	- 94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З набуттям незалежності, в Україні розпочалися демократичні перетворення, спрямовані на формування громадянського суспільства, розбудову соціальної, правової держави, у якій, згідно з Конституцією, визначено головний зміст та спрямованість її діяльності – забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення належних гарантій їх реалізації. Проте сучасний стан правового статусу людини в Україні в різних сферах соціального життя свідчить про недосконалість та розбалансованість механізму забезпечення прав і свобод особи, зокрема про недослідженість такої його складової, як правові гарантії.

Реальність прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що права та свободи, гарантовані державою, не можуть бути скасовані, а під час прийняття нових законів або внесення до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, що також свідчить про необхідність постійного розроблення наукової проблематики правових гарантій. Національні гарантії характеризують не тільки фактичний та нормативно-визначений правовий статус особи в суспільстві, а й рівень чинної в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в самому суспільному ладі.

Особливої значущості дана тема набуває в сучасний період формування України, як демократичної, соціальної та правової держави, процес становлення якої ускладнюється певними негативними факторами, такими як негаразди господарювання, низька ефективність діяльності управлінських структур, соціальні конфлікти, недосконалість законодавства тощо.

Реальність демократії в суспільстві є основою реальності гарантій прав і свобод людини та громадянина. Їх здійснення та повна реалізація можливі виключно за умов додержання та виконання обов'язків як з боку держави, так і самих людей. Кожен має можливість використовувати свої права і свободи за власним розсудом, здійснювати вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Формування громадянського суспільства в Україні неможливе без належного гарантування прав і свобод людини та громадянина. Проголошення прав і свобод та їх повсюдне і суворе дотримання – це різні речі. Тому першочерговим для законодавця вбачається прийняття на основі положень Конституції України, що стосуються насамперед прав і свобод людини, тих законів, якими буде встановлено ефективний механізм

здійснення цих прав і свобод. А ця проблема є багатоманітною і надзвичайно складною.

Таким чином, гарантії прав і свобод людини та громадянина, їх широта, повнота, реальність, здійсненність виражають не тільки фактичний та юридичний статус особи в суспільстві, а й суть діючої в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в самому суспільному ладі. Вони показники зрілості суспільства, його досягнень, тим більше, що на державу та її органи Конституція і закони України покладають обов'язки забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Саме створенню оптимальних механізмів реалізації гарантованих Конституцією України заходів та засобів захисту прав людини присвячене це дослідження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Гарантії прав людини в радянському суспільстві стали предметом дослідження у працях радянських учених Л.Д. Воєводіна, Г.В. Мальцева, В.А. Патюліна, І.В. Ростовщикова, К.Б. Толкачова та ін.

Питання юридичних гарантій були опрацьовані такими відомими російськими вченими як: С.С. Алексєєв, О.В. Аграновська, А.Б. Венгеров, М.В. Вітрук, В.А. Карташкін, В.М. Корельський, О.Є.Кутафін, В.В. Лазарєв, О.А. Лукашева, І.І. Лукашук, М.С. Малєїн, А.В. Малько, Г.М. Манов, М.М. Марченко, М.І. Матузов, В.С. Нерсесянц, В.Д. Первалов, А.Ф. Черданцев, В.Є. Чіркін, В.М. Хропанюк, Ю.А. Юдін тощо.

Завдяки зусиллям вітчизняних науковців нині накопичено значний теоретичний матеріал з проблематики національних гарантій. У дослідженні використані положення, які розробили у своїх працях В.Б. Авер'янов, В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, С.Д. Гусарєв, М.М. Гуренко, К.Г. Волинка, Т.М. Заворотченко, А.П.Заєць, Р.А.Калюжний, М.І.Козюбра, А.М. Колодїй, В.В. Копейчиков, М.В. Костицький, С.Л. Лисенков, І.Й. Магновський, О.Г. Мурашин, О.В. Негодченко, А.Й. Олійник, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, Н.А. Пелих, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, А.І. Хальота, Ю.С. Шемшученко та інші дослідники.

Нормативно-правову базу кваліфікаційної роботи становлять: Конституція України, конституції зарубіжних країн, чинні закони та інші нормативно-правові акти, нормативно-правові акти зарубіжних країн, наукові дослідження, монографії, автореферати, що стосуються теми дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є комплексне системне дослідження питання формування і розвитку системи

національних гарантій прав людини і громадянина та їх забезпечення державою, функціонування правових інститутів контролю та захисту гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі розвитку суспільства.

Відповідно до поставленої мети в роботі зосереджується увага на вирішенні таких **завдань** як:

- охарактеризувати теоретико-методологічні засади досліджень гарантій прав людини та громадянина;
- на базі історичного, правового аналізу формування та функціонування правозахисних інститутів висвітлити процес становлення та розвитку вітчизняної теоретико-правової думки про гарантії прав людини та громадянина, а також з'ясувати місце та роль держави і суспільства в сфері гарантування прав людини та громадянина;
- з'ясувати місце та роль національних гарантій в системі гарантій прав і свобод людини та громадянина;
- сформулювати визначення національних гарантій прав людини та громадянина, розкрити їх зміст;
- визначити ступінь ефективності інституту національних гарантій прав людини та громадянина, виявити недоліки в їх нормативному регулюванні та вказати на можливі шляхи подальшого розвитку;
- сформулювати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національних гарантій прав людини та громадянина.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які склалися в процесі становлення та розвитку юридичних прав людини та і їх гарантії як соціально-правове явище, а також – діалектичний взаємозв'язок процесів становлення національної правозахисної системи як складової частини системи міжнародного та європейського права в частині гарантування юридичних прав людини.

Предметом дослідження є національні гарантії забезпечення прав людини та громадянина.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження в роботі використано сукупність методів наукового пізнання. До цих методів відносяться такі загальнонаукові методи: порівняльно-історичний, системний, діалектичний, структурний, функціональний та спеціальні: формально-правовий, метод порівняльного правознавства, спеціально-юридичний та інші.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

здобуті автором результати та сформульовані при цьому теоретичні положення, пропозиції, рекомендації, висновки мають наукове і певне прикладне значення.

Отримані результати можуть бути застосовані в науково-дослідній діяльності для подальших теоретичних розробок проблем функціонування гарантій прав і свобод людини та громадянина, при підготовці проектів законів, спрямованих на поліпшення реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Відповідно до мети, предмета і завдань, кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, які включають по два підрозділи, висновків та списку використаних джерел 84 найменування. Загальний обсяг складає 114 сторінок, з яких 96 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження гарантій прав і свобод людини та громадянина

Проголошення незалежності України та докорінні зміни у її суспільно-політичному житті обумовили початок розвитку нової віхи в історії українського народу та проведення державно-правових реформ, одним з напрямів яких є реалізація прав людини та громадянина, створення умов для розвитку особистості, забезпечення її гідності й добробуту.

В умовах проголошення України правовою, соціальною державою особливо актуальним є дослідження реальних можливостей гарантування, охорони та захисту прав людини. Стан та забезпеченість їх реалізації визначає соціальну направленість держави, відповідність її діяльності загальнолюдським цінностям.

Сучасна держава має достатньо можливостей для створення механізмів гарантування, охорони і захисту проголошених прав і свобод. Серед цих можливостей такі: законодавче закріплення прав та свобод; створення чіткої за змістом та зрозумілої нормативно-правової бази; створення надійної системи правових гарантій прав людини; реалізація принципів верховенства права та закону; визнання загальнолюдських цінностей та принципів; створення системи органів та організацій, що покликані гарантувати та охороняти права людини; надання можливості суб'єктам звертатися за захистом особистих прав.

Конституція України у II розділі проголошує права і свободи людини і громадянина та гарантії їх забезпечення, що є важливим кроком для побудови суверенної, незалежної, демократичної та соціальної держави [1]. Але не досить проголосити, необхідно створити певні механізми реалізації цих прав, оскільки гарантування, реалізація та забезпечення прав людини є однією з найважливіших ознак правової держави. На думку академіка Ю.С. Шемшученка, проголошення особистих прав людини та громадянина є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Потрібно також створити умови для реалізації відповідних прав, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері. Йдеться, зокрема, про соціально-економічні, організаційні, правові, духовні та інші гарантії [2, с.

401]. У системі цінностей демократичного суспільства на першому місці постає людина. Україна як повноправний член світового співтовариства визнає і гарантує права та свободи людини, притаманні цивілізованому суспільству.

Підставою для обрання теми наукового дослідження є те, що ніхто комплексно не досліджував правові гарантії як окремий вид гарантій прав людини та громадянина. У праці було зроблено спробу проаналізувати правові гарантії прав людини та громадянина.

Проблематику прав людини та їх правових гарантій у різні періоди розвитку суспільства досліджували вчені різних галузей права. У загальнотеоретичному плані проблеми правових гарантій було опрацьовано Л.Д. Воєводіним [3], Г.В. Мальцевим [4], В.А. Патюліним [5]. Ростовщиков І.В. у дисертації «Права и свободы личности в СССР и роль органов внутренних дел в их обеспечении» [6] охарактеризував органи внутрішніх справ у процесі забезпечення прав людини через діяльність, яку вони здійснюють у сфері правозастосування.

Частково проблему правових гарантій у діяльності органів внутрішніх справ досліджував К.Б. Толкачов у праці «Место органов внутренних дел в механизме реализации личных конституционных прав и свобод граждан» [7].

Значну роль у розробленні цієї теми відіграє наукова праця С.Л. Лисенкова «Гарантии прав и свобод личности в советском обществе», у якій він докладно визначив поняття, систему гарантій прав людини [8]. У монографії «Формы правового регулирования деятельности органов внутренних дел по обеспечению реализации конституционных прав и свобод советских граждан» дослідник розв'язав питання законодавчого регулювання діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення прав людини. У ній визначено роль законодавчих актів та актів органів виконавчої влади, включаючи акти Міністерства внутрішніх справ у правовому регулюванні діяльності аналізованих органів у цьому напрямку [9]. Положення та висновки вищезазначених вчених склали концептуальне підґрунтя для наукового розроблення загальних проблем правових гарантій прав людини.

У роботі Т.М. Заворотченко «Конституційно-правові гарантії прав людини та громадянина в Україні» [10] окреслюються теоретичні та практичні проблеми гарантій прав людини та громадянина в Україні, висловлено думку автора щодо спеціальних (юридичних) гарантій прав людини. Власне бачення проблеми гарантій прав і свобод висловлює М.М. Гуренко в монографії «Теоретико-правові проблеми гарантій прав

людини та громадянина» [11].

Велике значення для дослідження проблеми правових гарантій має праця С.М. Болдирєва «Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел» [12]. В його авторефераті визначено та проаналізовано основні критерії класифікації правових гарантій, а також надано обґрунтовану характеристику системи правових гарантій.

Проблему гарантій прав людини в Україні вивчає І.Й. Магновський у своїй праці «Гарантії прав людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект)» [13]. У цій роботі досліджується поняття та сутність гарантій прав людини та громадянина, а також зроблено конкретні висновки щодо становища гарантій та напрямки реформування та удосконалення їх упровадження в реальну дійсність.

Отже, можна дійти висновку, що дослідження прав людини та їх гарантій почалося давно. Учені досліджували майже всі види гарантій прав людини, але юридичним гарантіям прав людини та громадянина не приділялося належної уваги. З метою заповнення цієї прогалини було зроблено спробу вивчити поставлену проблему.

Права, свободи та обов'язки людини і громадянина та їх правові гарантії є основоположною частиною чинної Конституції України. Як основний закон держави, який має вищу юридичну силу та пряму дію, Конституція повинна регулювати суспільні відносини та справляти безпосередній вплив на всю систему суспільних відносин, зокрема й на відносини між людиною і державою. У правовій державі, якою проголосила себе Україна, важливого значення набуває проблема закріплення основ взаємовідносин особи і держави, визначення прав людини та громадянина.

Розкрити зміст поняття «гарантії» прав і свобод неможливо без розуміння понять «прав людини та громадянина». У науці права людини тлумачать як права індивіда – члена суспільства і права особи, які включають сукупність її прав незалежно від того, громадянином якої держави вона є. Права людини, залишаючись морально-політичним імперативом, набувають юридичної форми та стають одним із важливих інститутів конституційного права [14, с. 186].

Права людини і права громадянина взаємопов'язані, однак не є тотожними поняттями. Права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування

певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [15, с. 89]. Права людини – загальна рівна для всіх людей міра свободи, належна людині від народження, яка закріплена міжнародними стандартами.

Права громадянина – це встановлені Українською державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні можливості, які дають змогу кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічним і соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [14, с. 192].

Розмежування прав людини і прав громадянина визначає юридичні можливості особистості в державі, при цьому, сукупність найважливіших прав, свобод і обов'язків особи, які потребують правового регулювання та відповідного захисту з боку держави, називають правовим статусом особи [16, с. 148].

Підкреслюючи дві складові частини у формулі «права людини і права громадянина», на наш погляд, варто виходити з того, що перші виникають із природного права, а другі з позитивного. Права людини є вихідними, невідчужуваними, належні їй від народження, а права громадянина, навпаки, пов'язані з фактом громадянства, належністю особи до певного політичного співтовариства. Термін «особа», на нашу думку, необхідно використати як об'єднувальне поняття «людина» і «громадянин» у взаємозв'язку із правами та обов'язками. Це багато в чому визначається дуалізмом правового статусу особи, що виступає у відповідних сферах або як людина, або як громадянин. Особа виступає як людина у сфері громадянського суспільства і як громадянин – у сфері політичної спільності. Ця дуалістична концепція, що розділяє особу на людину і громадянина, втілена як у міжнародно-правових документах, так і в конституціях більшості країн.

Більшість вітчизняних учених поділяють думку про те, що ядром правового статусу особи є права й обов'язки, але є й інший погляд, згідно з яким права і обов'язки – це лише головний елемент правового статусу [17, с. 58].

Дещо інше і, на наш погляд, найбільш повне визначення правового статусу особи дає Н.Г. Шукліна, яка трактує його як «загальні, основоположні начала, за допомогою яких у Конституції визначаються основні права, свободи й обов'язки людини і громадянина, а також гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися і розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами; користуватися свободою дій і поведінки в

межах Конституції та інших законів» [14, с. 189-190].

Отже, структура правового статусу особи включає: а) юридичні норми, які встановлюють даний статус; б) принципи правового статусу особи; в) права, свободи та обов'язки громадян; г) правові гарантії їх здійснення; д) громадянство; є) правосуб'єктність [18, с. 114]. Усі ці складові правового статусу особи нерозривно пов'язані між собою, кожна з них доповнює, розкриває, уточнює поняття правового статусу особи.

Методологічне значення категорії «статус особи» полягає в тому, що вона дає змогу визначити її права, свободи й обов'язки в цілісній та системній єдності і з погляду їх взаємозумовленості. Адже реалізація особою певних прав і свобод передбачає наявність у неї низки обов'язків. Завдяки цьому в суспільстві досягається компроміс, узгодження інтересів різних суб'єктів. Стабільність правового статусу особи залежить від того, наскільки повно він відповідає фактичним суспільним відносинам, і від того, який порядок прийняття, скасування відповідних норм і внесення до них змін закріплено в законі. Стабільність і непорушність правового статусу мають дуже велике значення як для окремої особи, так і для суспільства в цілому.

Правовий статус особи виступає нормативною передумовою здійснення, охорони і захисту прав та свобод особи, посідає вагоме місце внаслідок нормативного закріплення прав, свобод і обов'язків на найвищому конституційному рівні. Він надає можливість цілісно характеризувати права, свободи і обов'язки особи з погляду їх взаємозумовленості. Завдяки закріпленню прав людини та громадянина в конституції, у складі конституційно-правового статусу утверджується їх непорушність, неприпустимість формального і зневажливого ставлення до них, підкріплюється роль держави в захисті правового статусу особи і його гарантованість.

Прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу неможливо реалізувати в Україні без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невід'ємних і невідчужуваних як на рівні посадових осіб, так і самих громадян природних прав людини, адже для правової держави охорона і захист прав людини, забезпечення меж її свободи в суспільстві, недопущення порушення простору свободи, визначеного правом, – це не просто її органічні політико-правові функції, це її головна мета, якій мають підкорятися всі її властивості, якості, характеристики [19, с. 57-64]. Права людини – ціннісний орієнтир, який дає змогу застосовувати поняття «людський вимір» не лише до держави і права, а й до законності,

забезпечення правопорядку і загалом до існування демократичного громадянського суспільства [20, с. 13-18]. Конституція України у статті 3 засвідчує, що права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно до цієї норми-принципу будується державна влада, визначаються принципово нові завдання і функції держави, її органів влади та посадових осіб. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави [21, с. 16-19].

Основними видами національних прав людини є такі: громадянські (особисті, фізичні), політичні, економічні, екологічні, соціальні і культурні (духовні, гуманітарні). Усі названі види прав і свобод є правами та свободами особи в політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) сферах і в суспільстві та державі в цілому. Вони становлять насамперед межі та форми можливого, дозволеного та гарантованого для особи Конституцією і законами України. Тобто це певні види благ (політичних, економічних, соціальних, духовних тощо), які визнає за особою або надає особі й гарантує, охороняє держава, та їх міра, обсяг [22, с. 8].

Система прав людини, що гарантується Конституцією України, розроблена з урахуванням відповідних міжнародних правових актів: Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Паризької хартії для нової Європи (1990 р.) та ряду інших. Це природно, закономірно для України як суб'єкта міжнародного та європейського співтовариства, і, як члена Ради Європи, зокрема.

Охорона прав і свобод особи є однією з основних функцій держави, що здійснюється через діяльність правоохоронних органів – прокуратури, суду, поліції. Це є підставою стверджувати, що конституційні норми не просто декларовані, а гарантовані створенням відповідних механізмів, необхідних для здійснення конституційних прав і свобод [23, с. 3]. З огляду на це одним із найважливіших засобів забезпечення реальності прав і свобод особи в сучасному суспільстві є діяльність держави і її органів щодо створення умов для повної реалізації законних прав і свобод особи, а також забезпечення в окремих випадках ефективних засобів для їх охорони й захисту.

Найважливішим чинником реального забезпечення прав людини, поряд з їх визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за

допомоги специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень.

Під гарантіями прав людини потрібно розуміти не тільки правову забезпеченість (правові гарантії), закріплені в міжнародному та внутрішньодержавному законодавстві, але й систему економічних, політичних, духовних та інших відносин, умов, факторів, без яких вимоги особи до суспільства мали б суто формальний характер. При цьому загальні умови реалізації прав особи, до яких належать економічні, соціальні, політичні та духовні основи функціонування суспільства, у літературі одержали назву загальних гарантій. Закріплені в законі засоби, які є правовим вираженням загальних умов, що безпосередньо забезпечують можливість правомірної їх реалізації і охорони прав людини в суспільстві, є правовими гарантіями цих прав. За своєю сутністю гарантії є системою умов, які забезпечують задоволення потреб та інтересів людини, основною функцією яких є виконання зобов'язань державою у сфері реалізації прав особи.

Поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина – явище історичне, і тому формування уявлень про права людини та їх гарантії розпочалося з найдавніших часів людства. Людина завжди відстоювала свої права та боролася за їх юридичне закріплення в нормативно-правових актах.

Говорячи про гарантії прав людини, слід урахувати чинники, умови й засоби, які роблять їх реальними, дієвими, тобто забезпечують реальність існування. У юридичній літературі побутують різні підходи до визначення гарантій, що пов'язано як з обсягом, так і зі складністю цього питання. Розуміння сутності гарантій прав і свобод особи, вивчення всієї системи гарантування має важливе теоретичне і практичне значення.

Так, на нашу думку, у визначенні поняття гарантій прав і свобод особи повинно бути розкрито: по-перше, матеріальний зміст, тобто те, у чому гарантії в загальному вигляді знаходять свій прояв у реальній повсякденній дійсності. По-друге, функціональне призначення, тобто у визначенні повинні бути зазначені ті завдання, які покликані виконувати гарантії.

Наприклад, О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів та способів, які забезпечують їх

фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Без гарантій права, свободи та обов'язки людини і громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [24, с. 187].

Добровольська А.І. вважає, що гарантії прав особи – це засоби і способи, за допомоги яких громадянам забезпечуються можливості практичного використання належних їм прав [25, с. 131].

Корельський В.М. і Перевалов В.Д. наводять таке визначення поняття гарантій: це система умов, способів та засобів, що забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для реалізації своїх прав і свобод [17].

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [26, с. 41].

Нерсисянц В.С. визначає гарантії як спеціальні заходи, які повинні забезпечити реалізацію та охорону прав і свобод громадян, задоволення їх інтересів, користування благами, що закріплені в правах й свободах [27].

Як вважає Л.Д. Воєводін, у цю дефініцію входять як умови, так і засоби, що забезпечують громадянам можливість здійснення своїх прав [3, с. 107].

Нікітін А.Ф. трактує гарантії прав та свобод як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні і культурні умови для реалізації її прав і свобод, а також діяльність міжнародних і державних організацій із захисту прав людини [28, с. 5].

У юридичній науці панує думка, що гарантії – це відповідні умови й засоби, які сприяють утіленню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [29, с. 156]. Гарантії кваліфікують як систему соціальних умов і спеціально-юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється життя в суспільстві [30, с. 128].

Аналізуючи визначення, мною зроблено певний висновок, що гарантії прав і свобод особи слід тлумачити як, по-перше, правові умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи; по-друге, правові засоби і способи, які ефективно забезпечують охорону і захист прав та свобод особи у разі їх незаконного порушення. Тобто гарантії прав людини та громадянина як загальне поняття являють собою правові умови, засоби і способи, за допомоги яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

У фаховій літературі співіснують неоднозначні тлумачення самого

поняття «гарантія». Дуже часто поняття «гарантія» ототожнюється зі словом «забезпечення», що не є помилкою, бо слова «гарантія» і «забезпечення» є синонімами. Поняття «гарантія» походить із французької мови і має значення – «запорука; умова, яка забезпечує що-небудь» [31, с. 111].

У науковій літературі з-поміж ознак, які притаманні гарантіям прав людини та громадянина, виділяють такі:

- 1) нормативна визначеність – гарантії прав і свобод зазначені в текстах нормативно-правових актів;
- 2) доцільність – властивість гарантії забезпечувати процес реалізації прав і свобод особи;
- 3) системність – узгодженість і взаємопов'язаність гарантії між собою;
- 4) фундаментальність – закріплюють основні права та свободи людини;
- 5) універсальність – гарантії прав і свобод впливають на всі сфери суспільного життя певної держави;
- 6) стабільність – гарантії існують постійно і використовуються суб'єктами правовідносин;
- 7) забезпеченість державою – держава створює умови для реалізації гарантії прав і свобод, а в разі їх порушення – застосовує заходи примусу;
- 8) пріоритетність – закріплення гарантії в одному з перших розділів конституції, а також їх закріплення в міжнародних актах;
- 9) індивідуальність – поширення гарантії на певну особу за певних обставин;
- 10) загальність – належність гарантії усім особам, незалежно від віку, статі, громадянства тощо.

1.2. Національні гарантії в системі гарантування прав людини і громадянина в Україні

Основним елементом системи забезпечення прав людини є гарантії прав, які являють собою систему конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективне здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Їх головне призначення полягає в забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод.

Роль і значення гарантії прав особи визначається тим, що вони є важливими чинниками в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють умови для реальної

можливості здійснення прав і свобод особи. Система гарантій прав особи є досить складною та розгалуженою. За змістом і видами гарантії прав людини поділяються на загальні та спеціальні. До загальних гарантій належать економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні гарантії, а до спеціальних – правові або юридичні гарантії прав людини [32, с.191]. У науковій літературі приділено значну увагу класифікації гарантій прав людини та громадянина.

Так, П.М. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальні соціальні та спеціальні. До загально-соціальних належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із їх застосування відповідними органами державної влади [33].

За сферою дії гарантії прав поділяють на національні (внутрішньодержавні) і міжнародні (інтернаціональні), а за способом викладення гарантії можна класифікувати на: а) прості; б) складні; в) мішані [24, с. 187].

Пустовіт Ж.М. визначає гарантії прав людини та громадянина як юридичні, що поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії [34, с. 10].

Чхиквадзе В.М. та Лукашова О.А. серед гарантій прав і свобод виділяють економічні, політичні, ідеологічні та юридичні [35, с. 76-84].

Погорілко В.Ф. ділить гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загально - соціальні) та юридичні. У свою чергу, поміж загальносуспільних гарантій учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, тобто відповідно до суспільних систем – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), які склалися й функціонують у нашому суспільстві [36, с. 41].

Волинка К.Г. визначає загальні та правові (юридичні) гарантії, при цьому зауважує, що юридичні гарантії прав людини поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні гарантії забезпечення прав людини [37, с. 8-9].

Отже, політичними, економічними, соціальними, ідеологічними і культурними гарантіями прав людини є певні суспільні сфери – політична, економічна, соціальна, ідеологічна і культурна, які історично склалися й функціонують у суспільстві. Необхідно зазначити, що ці гарантії забезпечують найбільш повну і всебічну реалізацію прав людини за наявних політичних, економічних, соціальних та інших передумов.

В Україні політичні гарантії прав людини визначають як головні засади функціонування та устрою української держави, до яких належать принципи народовладдя; державний суверенітет, що передбачає верховенство, самостійність, незалежність, повноту і неподільність державної влади; розподіл владних повноважень між незалежними та взаємозв'язаними гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою; політичний плюралізм.

Економічні гарантії прав в Україні втілюються в ефективному функціонуванні економіки, в наявній системі багатоманітності форм власності – державної, колективної, приватної, комунальної та інших як рівноправних і в однаковій мірі захищених юридично, а також в економічній самостійності, що забезпечує юридичну рівність учасникам економічних відносин.

Соціальними гарантіями прав людини виступає весь комплекс відносин і взаємозв'язків вільного громадянського суспільства. Соціальні гарантії включають заборону розпалювання соціальної, расової ворожнечі, національного і релігійного конфлікту, передбачають рівність прав чоловіка і жінки, заборону встановлення привілеїв чи обмежень за належністю до певної раси, за кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічними та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, за мовними або іншими ознаками.

У сучасній Україні закріплено право громадян на соціальний захист, що включає, зокрема, і право на одержання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги. Закріплене право громадян на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням завдяки страховим внескам громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Ідеологічні гарантії прав людини в сучасній Україні виявляються у загальному визнанні та сприйнятті загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідей демократичної правової соціальної держави і громадянського суспільства, верховенства права та соціальної справедливості. Культурні та духовні гарантії прав людини в Україні втілюються в законодавчому закріпленні свободи віросповідання, в існуючій системі освіти, науки та вільному доступі до них.

Як було зазначено вище, уся сукупність гарантій утворює єдину

систему. Загальні гарантії мають безпосередній вплив на правові гарантії, у свою чергу, останні, будучи у взаємозв'язку із загальними, знаходять свій вияв у соціально-політичній, економічній, культурній та інших сферах суспільного життя. Значення правових гарантії можна правильно зрозуміти й оцінити, аналізуючи їх в єдності з іншими гарантіями, трактуючи як частину єдиного цілого.

На нашу думку, найважливішим принципом забезпечення прав людини та громадянина є комплексність і повнота гарантії. Цим принципом повинні керуватися у своїй діяльності всі державні органи та органи місцевого самоврядування, громадські організації, посадові та службові особи.

Іншим неодмінним принципом гарантії є ефективність. Суть цього принципу полягає в тому, що гарантії у всіх випадках повинні забезпечувати людині можливість реального користування наданими законодавством благами.

Аналізуючи гарантії прав людини та громадянина, можна дійти висновку, що визначальними ознаками правових гарантії є:

- по-перше, правові гарантії спрямовані на забезпечення основних прав і свобод та визначаються компетенцією державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб;

- по-друге, вони є обов'язком державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб, які наділені відповідними повноваженнями, застосовувати з метою забезпечення реалізації правового статусу особи комплекс заходів, зазначених у законі;

- по-третє, правові гарантії містять відповідальність державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб за невиконання або несвоєчасне виконання обов'язків, пов'язаних з реалізацією прав людини;

- по-четверте, вони пов'язані з юридичним обов'язком уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб відновлювати порушені права людини особи, відшкодувати заподіяну моральну шкоду і матеріальний збиток, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

У механізмі реалізації національних гарантії прав і свобод людини та громадянина можна виділити такі елементи: інформування людини і громадянина про права та свободи; встановлення підстав, відповідно до яких

особа наділяється правами і свободами, визначення їх обсягу і змісту; визначення правових засобів, які необхідно використовувати під час реалізації, охорони і захисту прав та свобод; встановлення державного органу, від дій якого залежить реалізація прав людини; безпосереднє здійснення дій, пов'язаних з реалізацією правового статусу особи, відповідно до чинного законодавства; застосування правових засобів захисту від порушення прав і свобод, відновлення порушеного права конкретної особи.

Національні гарантії прав численні та різноманітні. Їх об'єднує загальна властивість – усі вони виражені та закріплені в праві. Ці гарантії безпосередньо пов'язані із застосуванням правових норм і знаходять своє вираження в діяльності, яка регулюється нормативними актами державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб.

Унаслідок вивчення питання про класифікацію гарантій прав людини та громадянина було з'ясовано, що економічні, політичні, ідеологічні основи, закріплені законодавством, набувають характеру правових умов. Вони створюють середовище, у якому діють спеціальні юридичні засоби, що гарантують можливості для реалізації права. Отже, можна виділити два види правових гарантій:

1. Юридичні гарантії як умови трактують, по-перше, як правове оформлення і закріплення загальних соціально-економічних і політичних умов, а по-друге, юридичні основи суспільного життя – законність і правопорядок, правова культура, правосвідомість та і в цілому нормальне функціонування правової системи.

2. Юридичні гарантії як правові засоби і способи, які забезпечують реалізацію і втілення прав та свобод у поведінку людей в життєвих обставинах.

Забезпечення прав людини, визнання і гарантування певного рівня свободи та взаємної відповідальності складає основу всіх сучасних держав. Права людини, які закріплені в Конституції, на відміну від інших прав і обов'язків фіксують найбільш суттєві зв'язки і стосунки між суспільством і особою, державою і громадянами. Тобто, у нормах Конституції закріплюються основні положення про права людини та громадянина, які в подальшому забезпечується засобами галузевого законодавства.

Конституція окреслює широке коло правових гарантій. Як юридичний документ Конституція України посідає особливе місце в системі законодавства і, зрозуміло, відрізняється від інших нормативних актів тим,

що вона приймається від імені народу, має установчий характер, особливі юридичні властивості, а об'єктом її регулювання є всі сфери суспільних відносин. Наприклад, стаття 8 Конституції підкреслює: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії». Тому гарантії прав людини та громадянина, закріплені в Конституції, також мають установчий характер і мають юридичні властивості.

Юридичним гарантіям властива імперативність, однак існує тісний зв'язок між конституційними гарантіями та гарантіями інших галузей права.

Також юридичні гарантії закріплені в кримінальному законодавстві. Взагалі, кримінальне право є ефективним засобом забезпечення реального здійснення громадянами своїх прав і свобод. Кримінально-правові гарантії забезпечують охорону багатьох конституційних норм, бо саме кримінальне законодавство передбачає конкретні міри покарання за небезпечні злочини, спрямовані проти життя і здоров'я людини, захист яких гарантується Конституцією. Головним завданням Кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони прав людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [38].

Людині гарантується судовий захист прав і свобод. Суди не мають права відмовити у захисті прав людини та громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність посадових чи службових осіб.

У кримінально-процесуальному законодавстві закріплені такі принципи, як законність, демократизм, незалежність судів та підпорядкування їх тільки закону, недоторканність особи, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, розгляд справ рідною мовою, повагу до гідності особи, гласність судового розгляду, забезпечення обвинуваченому права на захист, і тим самим гарантується охорона прав людини і громадянина. Отже, можна зробити висновок про те, що норми кримінального процесу служать забезпеченню єдиного комплексу соціальних, економічних, політичних і конституційних прав та свобод особи.

Національні гарантії прав людини закріплені в нормах цивільного законодавства. Наприклад, у статті 3 Цивільного кодексу України зазначено, що загальними засадами цивільного законодавства є:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність [39].

Цивільний кодекс України передбачає у статті 19 новий для українського цивільного права спосіб захисту – самозахист цивільних прав, який визначають як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Самозахист цивільних прав органічно впливає з принципу, закріпленого у статті 55 Конституції, за якими кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права людини від порушень і протиправних посягань.

Важливу роль у забезпеченні прав людини виконують норми сімейного права. Сімейний кодекс України [40] регулює стосунки, що виникають у шлюбі, спорідненні, під час усиновлення та взяття дітей на виховання. У частині 2 статті 1 Сімейного кодексу зазначено, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою:

- зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;
- утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;
- побудови сімейних стосунків на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;
- забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Сімейне життя є елементом особистого життя кожної людини, а це найперше передбачає охорону сімейних стосунків, зміцнення стабільності сім'ї, реалізацію її соціального призначення в суспільстві. Сімейне законодавство встановлює право на шлюб, підстави недійсності шлюбу, регулює сімейні особисті немайнові та майнові стосунки між подружжям, між батьками та дітьми, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання. Отже, сімейне законодавство пов'язане з реалізацією сімейних прав і виконанням сімейних обов'язків, а також спрямоване на охорону сімейних прав та інтересів.

Конституційні норми, які регулюють трудові відносини, гарантують кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується (частина 1 статті 43 Конституції України). Держава створює умови для зайнятості працездатного населення, рівні можливості для громадян у виборі професії і роду трудової діяльності, здійснює програми професійно-технічного навчання і підготовки, перепрофілювання працівників відповідно до їх інтересів і потреб суспільства.

Усі права людини громадян України, які закріплені в Конституції, знайшли своє відображення не тільки в КЗпП України, а конкретизовані і в інших нормативно-правових актах. Так, у Законі України «Про зайнятість населення» [41] закріплено право громадян України вільно обирати види діяльності, які не заборонені законодавством; виключається будь-яка форма примусу до праці (пункт 2 статті 1). Законом України від 1 липня 1993 року «Про колективні договори і угоди» [42] визначено порядок врегулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом та профспілкою чи іншим органом, уповноваженим трудовим колективом на представництво його інтересів. Законом вирішене питання узгодження інтересів працівників з власниками або уповноваженими ними органами, фактично, закріплено принцип участі трудових колективів чи їх представницьких органів у встановленні умов праці та здійсненні контролю за додержанням законодавства про працю. Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки. Законом України від 15 листопада 1996 року «Про відпустки» [43].

Права людини та громадянина гарантуються також іншими нормами галузевого законодавства. Так, Закон України від 4 жовтня 2001 року «Про поштовий зв'язок» [44] містить конкретні правові гарантії права громадянина на таємницю листування. У статті 3 цього закону закріплені основні засади діяльності у сфері надання послуг поштового зв'язку, а саме: захист інтересів користувачів у сфері надання послуг поштового зв'язку; забезпечення надання послуг поштового зв'язку встановленого рівня якості; доступність ринку послуг поштового зв'язку; законодавче регулювання відносин у сфері надання послуг поштового зв'язку; забезпечення прав користувачів на таємницю інформації у сфері надання послуг поштового зв'язку; забезпечення прав операторів поштового зв'язку; єдність правил, стандартів і

норм у сфері надання послуг поштового зв'язку.

Конституційною основою, на якій будується законодавство України в галузі захисту інформації про особу є стаття 32 Конституції України, яка проголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Із вищенаведеного можна зробити висновок про те, що особа має право на контроль за збиранням, використанням та поширенням приватної інформації, яка може обмежуватися в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Боротьба зі злочинністю має на меті саме захист цих цінностей, а тому часткове обмеження прав під час здійснення правоохоронної діяльності є виправданим. Однак, з іншого боку, будь-яке обмеження права може перетворитися на його порушення, якщо законодавством не будуть регламентуватися умови й порядок застосування таких обмежень, не передбачаються механізми контролю й гарантії відновлення обмежених прав. Саме такі недоліки властиві чинному законодавству України у галузі регулювання опрацювання приватної інформації правоохоронними органами.

Частина 3 статті 32 Конституції України надає громадянам право на доступ до відомостей, що стосуються їх особисто, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Право на доступ до конфіденційних відомостей підтверджується прецедентами Європейського Суду з прав людини [45]. З огляду на це, право на доступ до приватних відомостей повинно зазнавати обмеження в тих випадках, що і право на контроль за збиранням, зберіганням і використанням приватних відомостей, яке також становить складову конфіденційної таємниці [46, с. 49-50].

Удосконалення законодавства про забезпечення прав людини та громадянина відбувається в нашій державі завдяки збільшенню частки законів у системі нормативно-правових актів, що безпосередньо визначають порядок реалізації основних прав людини та громадянина; сприянню приведенню законодавства відповідно до міжнародних стандартів у цій

галузі; доведенню норм, вміщених у законах, присвячених гарантуванню основних прав людини та громадянина, до високого рівня конкретизації; посиленню гарантій захисту цих прав і свобод, зміцненню правових засобів їх реалізації.

На нашу думку, потрібні реальні гарантії прав людини. При цьому повинні діяти не тільки правові гарантії, які закріплені нормами права, але й гарантії, які закріплені соціальними нормами: моралі, моральності, корпоративними нормами, нормами-звичаями та іншими. Правові гарантії не зможуть відірвано від інших соціальних норм створити достатньо сприятливі умови для повного забезпечення прав людини.

Потрібен певний час для того, щоб суспільні відносини стали моральними, відповідали вимогам етики і, поряд з тим, вимогам закону. Повинен існувати комплекс правових гарантій прав і свобод громадян, тобто створення можливості, за допомоги якої була б можлива реалізація кожною людиною і громадянином своїх конституційних прав та обов'язків.

Зважаючи на зазначене вище, можна стверджувати, що в Україні існує коло правових гарантій, які взаємодіють з іншими гарантіями прав людини та громадянина. Але насправді гарантування практичної реалізації прав людини в Україні ще перебуває на досить низькому правовому рівні.

1.3. Національні гарантії, як засіб забезпечення прав і свобод людини і громадянина, в сучасних умовах

У ст. 1 Конституції України відзначено, що Україна є правовою державою. Визнання та юридична захищеність прав і свобод людини і громадянина вважаються головною ознакою правової держави, за якою остання відрізняється від іншої організації політичної влади. Права і свободи індивіда – найважливіша протиположна всесиллю державної влади, покликана забезпечити її обмеження і самообмеження. Тому пріоритет прав людини стосовно держави є первинним і представляє системоутворюючий принцип правової держави. Але права, свободи і законні інтереси людини та громадянина повинні бути не тільки продекларовані у законодавчих актах, але й забезпечені та гарантовані державою, що уможливорює їх перехід з потенційного стану в реальний.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної і зарубіжної юридичної науки питанню прав і свобод людини і громадянина (характеристиці, класифікації, історичному розвитку) присвячено чимало досліджень. Отже, проблема

забезпечення реальності, охорони і захисту, розробка механізму реальності прав та свобод громадян на нинішньому етапі розбудови правової держави набула особливої актуальності. Особливої значущості у зв'язку з цим набуває такий принцип правової держави, як принцип реальності прав і свобод громадян. Він у сучасних умовах виступає в якості одного з найголовніших принципів правової демократичної держави, з якого випливають і на якому базуються усі інші принципи. Тому вбачається доречним зупинитися на цьому принципі і більш детально розкрити його сутність, а також засоби, які його забезпечують.

У науковій літературі можна зустріти декілька підходів до одного з найголовніших, фундаментальних принципів правової держави: при першому підході виділяється принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, при другому підході – все ж таки наголос робиться на реальність здійснення прав і свобод. Другий підхід, на нашу думку, більш чітко виражає сутність і спрямованість правової держави та її діяльність у напрямку створення окремих законів, підзаконних нормативних актів та юридичних механізмів.

Але перш, ніж визначати напрямки здійснення, гарантування реальності прав і свобод людини і громадянина, треба визначити сутність цього явища. Так, принцип реальності прав і свобод громадян закріплено в основному Законі України, який встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник вважають, що сутність цього принципу полягає в тому, що права, свободи і законні інтереси людини та громадянина повинні бути не тільки продекларовані у законодавчих актах, алей забезпечені та гарантовані всіма соціальними суб'єктами і насамперед державою [15, с.126].

А.М. Шульга пояснює, що реальність прав і свобод громадян забезпечується відповідним юридичним механізмом їх реалізації та захисту [47, с.38].

Наприклад, М.В. Цвік, О.В. Петришин та деякі інші науковці здійснення контролю за додержанням та захистом прав і свобод вважають однією з головних умов у реальності прав людини, зазначаючи, що декларування пріоритетності прав людини і навіть їх формальне закріплення в Конституції і чинному законодавстві, якщо воно не супроводжується створенням дієвого механізму контролю за додержанням проголошених прав,

перетворює їх на фікцію [48, с.513].

На етимологічному рівні термін «реальність» досліджувався науковими засобами, що, зокрема, можна підтвердити енциклопедичними роз'ясненнями його змісту. Так, поняття реальності зустрічається в деяких словниках. Зокрема, С.І. Ожегов пише, що реальний – це дійсно існуючий, здійснимий, той що відповідає дійсності [49, с. 456]. Згідно філософського словника реальність (лат. *realis* речовий, дійсний, *videres* – річ, предмет) – те, що існує насправді. Критерієм реальності об'єктів, процесів, подій, фактів, властивостей тощо є суспільна практика [50, с. 57].

Отже, за логікою, реальність прав і свобод громадян передбачає накопичення достатнього позитивного практичного досвіду як громадянами щодо реалізації власних прав і свобод, так і державними органами щодо прийняття власних рішень по відновленню або компенсації порушених прав. Правова держава характеризується реальністю втілення максимуму демократичних прав і свобод людини. З цього витікає висновок, що правова держава – це така організація влади, що обмежена правами і свободами людини та громадянина, реальність яких потребує наявності юридичного механізму забезпечення їх реальності. Якщо звернутися до довідкових видань, то виходить, що механізм – це система, призначена для перетворення руху одного або декількох тіл в необхідний рух інших тіл [51, с. 289]. Звідси механізм забезпечення реальності прав і свобод людині громадянина – це система необхідних умов, які обумовлюють «рух» прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, тобто переводять їх з декларативного, «мертвого» стану в реальний.

Вбачається доцільним виділяти такі елементи юридичного механізму забезпечення реальності прав і свобод громадян:

1) нормативний, що складається з двох елементів: а) нормативно-матеріальний – права і свободи людини і громадянина, зміст яких викладено без підміни назвою та усуненням двозначності відповідними нормами матеріального права. Наприклад, ст. 47 Конституції України проголошує, що кожен має право на житло і що держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність чи взяти в оренду [1]. Цю норму на даному етапі розвитку Української держави слід трактувати як: «право на житло має кожен, хто здатний придбати його за власні кошти, а також, що держава не заперечує і дозволяє громадянам придбати житло у будь-який законний спосіб (купувати, отримувати у спадщину, дарунок, орендувати)». Насправді ж ця норма повинна означати,

що соціально неспроможним громадянам житло повинно надаватися безоплатно або за доступну для них ціну. Для того, щоб держава забезпечувала це конституційне право, вона повинна мати державний житловий фонд, вона повинна за найнижчими цінами відпускати будматеріали під конкретне будівництво, давати під низькі відсотки кредит у банку, забезпечувати низьку плату за квартиру і комунальні послуги. Але такої можливості держава не має і поки що нічого не робить, щоб щось змінити на краще. В даному випадку ми стикаємося із закріпленням права громадян на житло, дійсний зміст якого викладено з так званою в юриспруденції підміною понять; б) нормативно-процесуальний – ретельно деталізована процедура (стадії) реалізації прав і свобод людини і громадянина, визначена нормами процесуального права, закріпленими в приписах законодавчих актів, завдяки чому права і свободи набувають прозорого порядку реалізації.

Так, ст.33 Конституції України проголошує, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання [1]. У даному випадку мова йде про скасування інституту прописки. Водночас постає питання, яким має бути механізм її здійснення і чим вона буде замінена. Відміну прописки визнав і Конституційний Суд України, а Верховна Рада прийняла Закон «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. І дійсно, замість штампів про прописку в паспортах українських громадян з'явився штамп про реєстрацію. А чи змінилася сама суть проблеми?

Щоб гарантувати означені права і забезпечити їх реалізацію, перш за все, потрібно належним чином узгодити законодавчу базу із вищезгаданим рішенням Конституційного Суду. Досі зберігається залежність практично всієї соціальної інфраструктури саме від місця прописки або, як зараз її називають, реєстрації громадянина. А саме: отримання пенсій, житлових субсидій, медичне обслуговування (мається на увазі безоплатне) у поліклініках і лікарнях, офіційні квартирні черги і ще багато інших життєво важливих чинників, право на які гарантовані громадянам законодавством України. Насправді проблема криється в тому, що законодавець небажане поняття «прописка» замінив «реєстрацією», а деталізованої і прозорої процедури реалізації права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання поки що не передбачив. Звідси, дана процедура різними чиновниками та посадовцями здійснюється на власний розсуд, що грубо порушує права і свободи громадян і зводить нанівець принцип реальності

означених прав. Тому акцентується увага, що в даному механізмі найголовнішим критерієм реальності прав і свобод є результативність, ефективність правового акту, який не тільки закріплює саме право, а також його зміст і сутність, чим виключає невірне або «неоднозначне тлумачення» права. Ефективність та реальність такого правового акту досягається шляхом деталізації етапів процедури реалізації прав і свобод від виникнення, власне, бажання здійснити право до набуття кінцевого результату в вигляді втілення права в життя;

2) інституційний – система державних органів, які офіційно наділені повноваженнями охороняти, сприяти реалізації і захищати (вразі порушення) права та свободи громадян (Уповноважений Верховної Ради з прав людини, загальні і спеціалізовані суди, нотаріат, адміністративні органи, а також Європейський суд з прав людини, втручання якого в процес захисту прав і свобод громадян має бути виключенням);

3) процесуальний – формування досвіду означеними органами щодо прийняття адміністративних, судових, нотаріальних рішень по відновленню або компенсації порушених прав і свобод. Чомусь українські судові та адміністративні органи, стикаючись з порушенням прав і свобод громадян, особливо коли мова йде про позов проти державних органів або її посадових осіб, часто або шукають підстави та причини для відмови прийняття позовної заяви, або всіляко затягують процес прийняття остаточного рішення по справі, або ж виносять рішення не на користь громадян. Крім того, в суді при доведенні порушення права позивачеві часто буває недостатньо посилатися тільки на норми Конституції, як норми прямої дії. Не є також секретом, що судді, які мають бути справедливими і незалежними, іноді отримують вказівки щодо «правильності» вирішення окремих груп справ, особливо коли відповідачем є держава або її посадові особи. Все це обумовлює необхідність створенню право прецедентної основи захисту;

4) результативний – ефективні наслідки прийнятих судовими та адміністративними органами процесуальних рішень, що виражаються у доведенні їх до виконання. Нажаль, сьогодні в Україні близько 90 % судових рішень (в частині майнових стягнень) не виконуються [53].

Можливість отримати в суді задоволення позову щодо компенсації моральної шкоди є скоріше виключенням, ніж правилом. По суті, право звернення в суд для поновлення або компенсації порушеного права зводиться нанівець і не набуває стану реальності. Це доводить необхідність формування в правозахисній практиці рішень, які б обов'язково були

виконані. Такі складові елементи мають комплексний і узгоджений характер, і відсутність одного з них призводить до стану нереальності означених прав і свобод. Для функціонування такого механізму необхідні певні передумови: матеріальні (економічні, політичні, культурні, релігійні тощо), за яких відкриваються реальні можливості для розвитку відносин у сфері реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина; ідеологічні (правосвідомість, правові ідеї, концепції тощо), що передбачають презумпцію знання громадянами своїх основоположних прав і свобод, формують активні правові настанови на їх реалізацію і захист. Зазначається, що механізм реальності прав і свобод громадян перебуває в постійній динаміці, удосконалюється, пристосовуючись до умов життя суспільства, що змінюються. Кількість елементів цього механізму також може збільшуватися. Все вищесказане дає змогу сформулювати категорію «реальність прав і свобод громадян» у вузькому і широкому розумінні, яка раніше не пропонувалась і не входила до кола уваги теоретиків права.

Реальність прав і свобод громадян у вузькому розумінні – це об'єктивне існування прав і свобод громадян, яке забезпечується налагодженим правовим механізмом їхньої реалізації. В широкому розумінні – реальність прав і свобод громадян – об'єктивне існування прав і свобод громадян, яке забезпечується чітким формулюванням їх складових елементів в законодавчих актах, офіційно встановленою процедурою (процесом) їх реалізації, ефективним судовим і адміністративним захистом у разі їх порушення. Ефективність судового й адміністративного захисту означає, що судові та адміністративні рішення набули чинності і реалізовані, тобто обов'язково призвели до відновлення або компенсування порушених прав і свобод.

Однією із найважливіших конституційних гарантій забезпечення та захисту прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист. Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Зміст цього права полягає в тому, що кожен має право звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий

захист (п. 2 рішення Конституційного Суду України 25 грудня 1997 року по справі № 9-зп) [54].

Не менш проблемним є питання відповідності Конституції України норм процесуальних законів. Норми, які явно звужують зміст права на судовий захист містяться, зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства, Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кримінальному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному Кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України.

Зокрема, слід звернути увагу на норми статей 451 КПК України, ст.111-16, 111-21 ГПК України, статті 240 КАС України, статті 360 ЦПК України, статті 360 ЦПК України, які до внесення Законом № 192-VIII від 12.02.2015 до них змін, містили порядок перегляду рішень Вищих спеціалізованих судів (ВАСУ, ВГСУ, ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ) Верховним Судом України. Відповідно до зазначених норм питання допуску справи до провадження у Верховному Суді вирішувався колегією суддів відповідного Вищого спеціалізованого суду. Сам собою напрошувався висновок про те, що Вищий спеціалізований суд вирішуючи питання допуску справи до розгляду Верховним Судом, є «судом у власній справі». Але Конституційний Суд України був іншої думки. У своєму рішенні від 13 грудня 2011 року по справі № 1-9/2011 Конституційний Суд зазначив наступне: «у результаті внесених змін функцію касаційної інстанції виконують вищі спеціалізовані суди України, а отже, звуження конституційного права на судовий захист не відбулося. Положеннями процесуальних кодексів України врегульовується особливість процесуальної форми залучення відповідних вищих спеціалізованих судів до процесу допуску скарги до розгляду найвищим судовим органом держави, встановлюються підстави для звернення до Верховного Суду України, визначаються права і обов'язки осіб, які беруть участь у розгляді справи, а також повноваження Верховного Суду України. Оцінюючи цей процесуальний інститут, слід мати на увазі, що розглядом скарги у вищих спеціалізованих судах не обмежуються і не звужуються повноваження Верховного Суду України, а лише забезпечується надходження справ до найвищої судової інстанції згідно з вимогами, визначеними процесуальним законодавством». Конституційний Суд констатував наявність такої процесуальної форми, але питання щодо її відповідності Конституції не вирішив. Якщо такий механізм захисту, як перегляд справи Верховним Судом, передбачений процесуальним законом, то, відповідно, повинен був

бути забезпечений безперешкодний доступ до цього механізму (така позиція повністю кореспондується з практикою ЄСПЛ). З логіки Конституційного Суду виходить, що Верховний Суд України не в змозі самостійно забезпечити надходження справи до розгляду. Мабуть, Верховний Суд так перевантажений роботою, що потрібно «фільтрувати» справи, які до нього надходять [54].

Суддя Конституційного Суду Шишкін В.І. в окремій думці до вищевказаного рішення КСУ визнав положення процесуальних законів звуженням змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина. Суддя вважає, що встановлення українським законодавством нового порядку подання звернень до Верховного Суду України через відповідний Вищий спеціалізований суд, який фактично стає «судом у власній справі», є процедурою спеціального доступу. Якщо питання з переглядом справ Верховним Судом є більш-менш дискусійним, то важко зрозуміти, якими мотивами керувався законодавець, коли встановлював і норму ст. 171-2 КАС України. Відповідно до ч. 2 цієї статті рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає. Схожа норма міститься у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Вона стосується ситуацій, коли вирішувати справу про адміністративне правопорушення уповноважений лише суд (наприклад, керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння). Оскаржувати рішення місцевого суду щодо притягнення до адміністративної відповідальності відповідно до ст. 294 КУпАП можна лише в апеляційному порядку, а постанова апеляційного суду набирає чинності негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає.

Насамкінець не можна не згадати норми п. 5 ч. 4 ст. 328 Цивільного процесуального кодексу України, п. 5 ч. 5 ст. 214 Кодексу адміністративного судочинства України. Вказані норми закріплюють за касаційним судом право відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріали справи. Конституційний Суд України, ухвалою від 28.05.2013 року припинив конституційне провадження за конституційним поданням 51 народного депутата про визнання зазначених вище норм неконституційними. Припиняючи провадження, Конституційний Суд зазначив, що аналіз змісту конституційного подання та доданих до нього

матеріалів вказує на те, що народні депутати України не навели правового обґрунтування тверджень стосовно невідповідності оспорюваних положень ЦПК України та КАС України вимогам Основного Закону України, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі за пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» [54].

Висновки до розділу 1

Отже, у юридичній літературі існують різні підходи як до трактування гарантій, так і до їх класифікації. Однак, проаналізувавши погляди фахівців, можна зробити висновок, що гарантії прав людини та громадянина являють собою норми, принципи, умови, засоби і способи, які в сукупності створюють можливість для особи реалізувати свої права та свободи. Система гарантій прав людини та громадянина складається із взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових засобів та способів, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на реальне здійснення кожним своїх прав та свобод.

Також, необхідно зазначити, що принцип реальності прав і свобод громадян займає одне з центральних місць в системі принципів правової держави і складає її основу. Всі інші принципи правової держави виконують інструментарну, забезпечувальну функцію щодо вказаного принципу. Принцип реальності прав і свобод людини і громадянина передбачає, що вони повинні бути не тільки закріплені в Основному Законі держави, але й забезпечені та гарантовані нею.

Однак рівень політичного, економічного і культурного розвитку в Україні змушує бажати кращого. Через об'єктивні та суб'єктивні причини держава не може забезпечити не тільки міжнародно визнану кількість і якість прав людини, але й права, що продекларовані у національному законодавстві. Так створюється певний розрив між тими правами і свободами, що проголошені, і практикою їх реалізації.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

2.1. Створення і формування національної правової системи юридичних гарантій прав людини і громадянина

В сучасному світі лише ті країни є демократичними, в яких права і свободи людини закріплені законом у відповідності до загальноєвропейських міжнародно-правових стандартів, які підтримуються владою, які визнаються пріоритетними та верховними.

В різноманітні епохи та на різних етапах розвитку суспільства права людини набували різноманітного значення, що зумовлювалось соціальною позицією класу, що знаходився при владі, та пануючою в суспільстві ідеологією.

Саме спроба суспільно визначити і захистити права людини стала підставою для зародження конституціоналізму.

Юридичний підхід до конституціоналізму передбачає сприйняття його як чинника обмеження повноважень держави по відношенню до громадянина та суспільства і як принципу, за яким відбувається розподіл влади між окремими складовими державного механізму, що має запобігти узурпації влади та ствердженню авторитарного режиму. Конституціоналізм сприймається також: як вчення про конституцію, як основний закон держави.

Появі перших конституцій передувало формування політико-правових ідей та поглядів, в основу яких було покладено вчення про цінність природних прав та свобод людини, народний суверенітет, ідеї розподілу влади, парламентаризм, ідея незалежного суду, місцевого самоврядування (Гуго Гроцій, Готфрід Лейбніц, Джон Локк, Вільям Блекстоун, Ш. Монтеск'є, Жан-Жак Руссо та інші).

Перші конституції держав виступили, до певної міри, своєрідним узагальненням вищезгаданих політико-правових ідей та поглядів. Конституційні ідеї, погляди, доктрини та побудовані на них конституції держав розвивалися, вдосконалювались, набували якісно нового звучання разом із розвитком суспільства та держави. Сучасний конституціоналізм розвивається в умовах глобалізації. Сучасні конституції багатьох країн світу увібрали в себе кращі традиції попередніх конституційних актів і розбудовані в більшій своїй частині на основі положень Загальної декларації прав людини

[55].

Що стосується Конституції України, то вона як і конституції інших європейських країн імплементувала положення Європейської конвенції про основні права людини та свободи.

Процес зародження в Україні ідей та поглядів, близьких до конституційних, в багатьох аспектах є подібним до аналогічних процесів в інших європейських народів, з історією яких сьогодні справедливо пов'язується створення перших конституцій. Особливу роль в цьому процесі відіграла національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького та спроба створення на етнічних українських землях держави нового демократичного типу.

Особливе місце в процесі ствердження в Україні перших політико-правових ідей та поглядів конституційного характеру займає документ «Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького ...» 1710 р., відомий як Конституція Пилипа Орлика.

Недовга дія цього акту в 1710-1714 рр. на території Правобережної України (подібно до короткочасності дії деяких перших конституцій), аналіз змісту, стилю, структури та логіки Конституції Пилипа Орлика цей документ був визначений Василенком М.П. як «перший конституційний акт в Україні» [56, с. 153-171].

До появи Конституції України 1996 року [1], що віднесена до покоління «новітніх» Конституцій, як зазначає Стецюк Н.В., українська конституційно-правова думка (як сукупність поглядів та ідей конституційного характеру українських вчених-правознавців, громадських та політичних діячів, а також політико-правових доктрин конституційного характеру українських політичних партій, рухів, громадських організацій і т.д.) у своєму розвитку пройшла всі основні (загально визнані у юридичній науці) етапи, характерні для загального процесу еволюції змісту конституційних ідей та конституцій і стала невід'ємною складовою частиною європейської політичної та правової думки.

Права людини – це складне багатомірне явище, що має еволюційний характер. На протязі історії розвитку людства вплив прав людини на всі явища та фактори суспільної дійсності був суттєвим. Вони визначали сутність, зміст права, його цінність та процес функціонування. Різним рівням розвитку суспільства відповідали свої уявлення про права окремої особи, що необхідне та заборонене в її поведінці.

Саме ці уяви і знаходили свій вияв у праві, в його функціях,

закріплюючись у законодавстві та правозастосовній діяльності, стверджуючись у політиці, економіці, соціальних та державних інститутах. Від цього залежав правовий статус особи, її роль та цінність у суспільстві, можливості її самореалізації, ефективність, адекватність механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, цінність правової системи і права в цілому.

Тому надзвичайно важливим вбачається створення ефективного соціально-правового механізму реалізації прав і свобод, що містить у собі гарантії забезпечення і захисту цих прав та свобод.

Саме поняття «правова система» починає фігурувати та вивчатися в правовій літературі після запровадження в правову науку системного аналізу. Становленню теорії правової системи у вітчизняній юридичній науці передувала дискусія про широке та вузьке її розуміння.

Представники широкого право розуміння (С. Кечек'ян, А. Піонтковський) всупереч вузькому (право, як сукупність норм, встановлених чи санкціонованих державою) запропонували розуміння права як єдності «правових норм і правосвідомості» (М. Козюбра, В. Миколенко) [56, с. 3-6] або «правових норм, правосвідомості та правовідносин».

Багатозначність визначень правової системи, різні тлумачення цієї категорії, специфічність підходів до її вивчення, свідчать про необхідність подальшого дослідження даної проблеми, вироблення найбільш чіткої і повної характеристики правової системи.

Оніщенко Н.М. в своїх працях доводить залежність ефективності правової системи від соціальної організації суспільства, його економічних, політичних, духовних засад, безпосередню залежність соціально-правової парадигми розвитку суспільства від міри впливу на нього соціальної політики як одного з важливих генераторів життєдіяльності суспільства [57, с. 310-343].

Національна система конституційних гарантій прав людини як правова система демократичної держави в умовах глобалізації є максимально уніфікованою із аналогічними системами інших демократичних країн, особливо європейських, оскільки побудована на загальноєвропейських принципах визнання пріоритету прав людини у життєдіяльності суспільства та держави. Розвиток такої правової системи – національної правової системи конституційних гарантій захисту прав людини відтворює процеси зближення національних правових систем та їх інститутів в умовах європейської інтеграції.

Базою такого зближення виступають загальнолюдські правові цінності

– ідеї прав людини, верховенства права, демократичної, соціально-правової держави та інші, що набувають дедалі більшого поширення у світі. Одночасно формування такої правової системи зумовлено національними особливостями України. Адже розвиток і зміцнення України, її європейський вибір нерозривно пов'язані з формуванням національної правової системи, яка відповідає сучасним тенденціям правового розвитку.

Запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів пріоритетності прав людини для держави і утвердження пріоритету людини, коли не особа існує для задоволення потреб держави, а держава існує для забезпечення реалізації прав особи, утвердження рівності громадян, природності та невід'ємності прав і свобод людини, закріплення на конституційному рівні положення про те, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою – все це основні орієнтири для розвитку національної правової системи конституційних гарантій прав людини.

Національна правова система конституційних гарантій прав людини тісно пов'язана з економічною, політичною та іншими системами.

Через взаємозв'язки з іншими системами здійснюється її функціонування як системи, що забезпечує реалізацію політичних, економічних, соціальних та інших прав людини.

Державно-правовий зміст правової системи конституційних гарантій прав людини можна охарактеризувати такими моментами:

- а) закріпленням і гарантуванням природних прав і обов'язків позитивним законодавством;
- б) закріпленням державою в нормативно-правових актах нових прав і можливостей, що виникли в результаті розвитку науки, культури, зростання добробуту суспільства;
- в) встановленням правових пільг та правових обмежень державою для представників певних соціальних груп.

Виходячи із зазначеного можна сформулювати дефініцію національної правової системи конституційних гарантій прав людини.

В узагальненому вигляді правова система конституційних гарантій прав людини буде сприйматися як «єдина динамічна сукупність таких основоположних елементів, як правові принципи, система права, правова діяльність і правові відносини, правова свідомість, правова культура, законність, що базуються на визнанні пріоритетності прав людини в життєдіяльності держави і першочерговості забезпечення державою цих прав».

У низці наукових праць визначено сутність правової системи України як феномену, що базується на конституційних положеннях відповідно до концепції природних прав, політичного плюралізму, пріоритету прав людини, відповідальності держави перед особою, на забезпеченні гармонізації політико-правових процесів [57, с. 310-343].

Якщо розглядати сукупність основних функцій правової системи: регулятивну, інтеграційну, комунікативну і охоронну, то можна переконатися, що визначальну роль серед них відіграє саме інтегративна функція, як така, що забезпечує об'єднання суб'єктів права, стимулює їх поведінку і діяльність відповідно до гуманістичних, демократичних цілей і норм. Вона також забезпечує об'єднання правових інститутів і процесів у єдине ціле, їх взаємодію з іншими соціальними інститутами і процесами.

Оскільки постійною формою розвитку й упорядкування діючої правової системи є систематизація законодавства, вбачається, що для оптимального забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини необхідно максимально систематизувати законодавство у сфері прав людини і кодифікувати його.

Якщо звернутися до науки порівняльного правознавства, то можна пересвідчитися, що однією із її завдань є створення класифікації правових систем світу. Вона передбачає об'єднання правових систем різних країн за типами, в залежності від:

- структури права;
- принципів побудови права;
- місця і ролі права в житті суспільства та держави;
- застосовуваної юридичної техніки, тощо.

Правові системи досліджувалися вченими-правознавцями різних країн. При класифікації правових систем використовуються різні критерії: спільність історичних передумов виникнення і наступного розвитку правових систем; спільність основних юридичних джерел права; форми права; єдність у структурі системи права і норм права; спільність принципів регулювання суспільних відносин; єдність юридичної техніки.

Внаслідок різних видів класифікації виділено кілька різних типів, таких як: англосаксонський правовий тип; Романо-германський правовий тип; мусульманський правовий тип; слов'янський правовий тип. У свою чергу, всередині Романо-германського типу виділяються дві групи-романська і германська; англо-американського типу – також дві групи: англійське загальне право і американське право. Змішаний тип правових систем виникає

на основі двох класичних типів правових систем – Романо-германської і англо-американської.

Натомість, досліджуючи всі ці типи і ті соціально-політичні та правові явища, що мають місце в умовах глобалізації, можна переконатися, що відбувається зближення правових типів, оскільки чітко визначилася загальнокультурна основа правових систем. Це прослідковується й в правовій системі України.

Адже правова система сучасної України, як і все суспільство, перебуває в перехідному стані й певною мірою зберігає певні риси колишньої (соціалістичної системи), з якої вона сформувалася, елементи слов'янського типу, а за період інтеграції правової системи України до загальноєвропейської в українській правовій системі спостерігаються елементи Романо-германського типу, який входить до загальноєвропейської правової системи, як особливий європейський різновид.

Якщо говорити про національну правову систему конституційних гарантій України, то можна стверджувати, що він майже повністю сформований під впливом особливого європейського різновиду.

Адже вся українська національна правова система гарантій прав людини сформована під впливом згаданого європейського різновиду правової системи, яку було створено в загальноєвропейських масштабах на основі положень Європейської конвенції про основні права та свободи і внаслідок запровадження особливої наднаціональної системи контролю за дотриманням прав та свобод людини в європейських країнах, а саме – системи «страсбургського прецедентного права», загально-європейської системи наднаціонального судового захисту прав людини.

Ефективність національної правової системи конституційних гарантій безпосередньо залежить від соціальної організації суспільства, його економічних, духовних і політичних засад. Саме соціальна сфера відіграє визначальну роль у формуванні та функціонуванні національної правової системи конституційних гарантій, через неї розв'язуються суперечності між людиною як соціальною істотою і державою як політичним утворенням.

Окремі положення стосовно природи феномена прав громадянина (як аналогу прав людини), сформульовані у радянський період історії вітчизняного правознавства, перестали відповідати реаліям сьогодення.

На сучасному ж етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної правової науки увагу вчених привертала лише окремі аспекти феномену прав людини, внаслідок чого сформувався певний «конгломерат» думок, які стосуються

зазвичай лише деяких проявів явища, про яке йдеться.

Так, проблемам з'ясування сутнісних ознак поняття прав людини, вихідних засад феномена прав людини, а відтак, і формулювання визначення загальнотеоретичного поняття прав людини присвячені окремі праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Т. Андрусяка, М. Вітрука, С. Добрянського, О. Лукашової, І. Панкевича, Е. Ховарда, Дж. Хемфрі, та ін.

Права людини у світлі їх сучасної інтерпретації, за визначенням Добрянського С., характеризуються низкою таких засад:

- а) соціально-природний характер можливостей людини;
- б) формальна рівність та однаковість стартових можливостей, доповнювана принципом фактичної рівності як наслідку впливу домінуючих моральних норм суспільства;
- в) невідчужуваність (невід'ємність) прав людини;
- г) гуманізм як системо утворююча засада прав людини, що впливає із гідності людини – її самоцінності як унікальної родової біосоціальної істоти [58, с. 141-150; 59, с.159-162].

Актуальною проблемою є визначення шляхів розвитку суспільства, меж втручання держави в економіку і соціальну сферу, тощо. Розв'язання цієї проблеми повинно створити реальні умови для зміцнення соціальної безпеки громадян, реалізації конституційного принципу людського виміру політики і права.

Суттєва роль у цих процесах належить правовій системі та її складовим – системі права, новим правовідносинам як формі творчої правової діяльності, яка зумовлена розвиненою правосвідомістю та правовою культурою. Особливого значення набуває вдосконалення правового регулювання форм власності, управління державним та недержавним секторами економіки.

Сучасна правова система України має базуватися не лише на традиційних засадах юридичного позитивізму, який тлумачить право виключно як продукт вольових дій та рішень суб'єктів вищих органів державної влади, а на праворозумінні як мірі свободи рівних суб'єктів, на принципі верховенства права.

Законодавча діяльність має ґрунтуватися на об'єктивних потребах суспільного життя, досягненнях правової думки, узагальненні практики, на застосуванні досвіду вітчизняної та зарубіжної правотворчості. Реформування правової системи, зміцнення законності та правопорядку потребують здійснення системи заходів, серед яких найважливішими є

приведення законодавства у відповідність до Конституції України, забезпечення його стабільності, вдосконалення системи захисту прав та свобод людини і громадянина, наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу, судова та адміністративна реформи.

У сучасних умовах багато конституційних норм не використовується у повному обсязі, частина соціально-економічних та культурних прав людини і громадянина залишаються декларативними, не мають механізмів реалізації. Це дискредитує Конституцію, підриває довіру до держави, є фактором, що породжує нігілізм громадян. Вважаю, що існують значні невикористані резерви, що можуть бути спрямовані на реалізацію пріоритетів соціальної політики і права.

Великого значення в цьому зв'язку набуває розвиток необхідної нормативно-правової бази, механізму реалізації прав людини і громадянина, посилення відповідальності суб'єктів права, обмеження впливу олігархічних структур, активна протидія їх зрощуванню з державним апаратом.

Як зазначає в своїх дослідженнях з питань актуальних проблем загальної теорії прав людини С.П. Добрянський [58, с. 141-150], однією із неодмінних передумов ефективності трансформаційних процесів у нових державах Центральної та Східної Європи є входження їх до європейського правового простору. Це вимагає втілення в їхні правопорядки європейських гуманітарних стандартів, насамперед стандартів у галузі прав людини.

Введення у Конституцію України положення про те, що людина, її життя, здоров'я, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України), а також закріплення у цьому Основному Законі правила стосовно того, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість котрих надана Верховною Радою України, є частиною національного права (ч. 1. ст. 9 Конституції України), становлять вагомні кроки у цьому напрямку.

2.2. Вплив правозахисних міжнародно-правових актів та інституцій на формування правової системи національних гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні

Особливий інтерес викликає дослідження засад сучасної концепції прав людини, визначення новітніх тенденцій розвитку інституту прав людини в контексті національного та міжнародного права, поява в термінологічному

апараті теорії прав людини деяких нових понять.

Адже, саме сфера прав людини характеризується своїм найбільш глобальним характером, інтеграцією міжнародних і регіональних правових систем, максимальною уніфікацією як самих прав, так і гарантій, які закріплюються конституціями країн, формуванням універсальних міжнародних та регіональних стандартів прав людини.

Добрянський С.П. у своєму науковому дослідженні дає оцінку міжнародним стандартам прав людини, зазначаючи, що вони становлять лише той необхідний мінімум соціально-змістовних ознак (що їх можна визначити виключно у консенсусно-договірному порядку, оскільки останні об'єктивно не мають апріорного змісту, незалежного від соціального буття), концентроване ядро широко визнаних загальнолюдських цінностей, яких необхідно дотримуватись у кожному випадку реалізації відповідних прав людини [58, с. 141-150].

Він відносить до таких стандартів, перш за все, так звані абсолютні права людини (тобто такі, обмеження змісту й обсягу яких не допускається за жодних обставин), а також права, які випливають із норм міжнародного звичаєвого права і дотримання яких має забезпечуватися на території усіх держав – навіть у разі неприєднання якоїсь з останніх до відповідного міжнародного акту.

Можна стверджувати, що найбільш адекватним з точки зору обґрунтування та способів визначення системи загальнолюдських цінностей у контексті прав людини бачиться вчення про людську гідність [58, с.141-150]. Саме воно визнає своїм центром людину, чії потреби та інтереси як істоти біологічної та соціальної, обумовлені характером та рівнем (у тому числі й культурним) розвитку відповідного суспільства на даному історичному етапі і тому є визначальними при встановленні змісту прав людини.

Аналіз процесу імплементації договірних норм з прав людини дає підстави стверджувати, що процес закріплення міжнародних стандартів прав людини в національному законодавстві, в національній системі права здійснюється, так чи інакше, з огляду на ті специфічні внутрішні соціальні умови відповідної держави, які піддаються об'єктивації.

Щодо інститутів прав людини, утворених на основі нормативно-правової бази ООН та її провідних інституцій (наприклад, ЮНЕСКО, ФАО, Міжнародним Судом тощо), ОБСЄ, Радою Європи та її інституціями, зокрема Європейським судом з прав людини та іншими міжнародними

організаціями в сфері прав людини, то в них спостерігається, за висловом Добрянського С., «взаємопроникнення міжнародних правопорядків», «міжрегіональна рецепція принципів захисту прав людини», «запозичення змістовних елементів розуміння прав людини».

У рамках Європейського Союзу конкретними проявами зазначеної тенденції виступають:

1) імпліцитне включення принципів захисту прав людини у процесі здійснення його юрисдикційних повноважень (пропорційність, добросовісність, розумність, ефективність здійснення та забезпечення прав людини), до установчих документів, на яких базується ЄС (зокрема, Ніццький договір 2000 р.);

2) розширення сфери застосування принципу рівності (так, якщо раніше цей принцип застосовувався, в першу чергу, для забезпечення рівності в оплаті праці чоловіка й жінки та уникнення дискримінації громадян різних держав-членів ЄС, то зараз він застосовується задля забезпечення рівноправності людей в усіх сферах суспільного життя); прийняття Хартії основних прав ЄС, яка може слугувати взірцем з огляду на відображення у ній характерних рис та тенденцій сучасного розвитку інституту прав людини взагалі.

Так, наприклад, Хартія вирівнює юридичні режими соціальних і економічних прав, з одного боку, та прав громадянських і політичних – з іншого, визнає необхідність тлумачення прав та свобод людини, гарантованих на території країн-членів ЄС, відповідно до принципів інтерпретації Європейським судом з прав людини, тощо. Проявом універсалізації національних правових систем конституційних гарантій прав людини, зокрема в частині судового захисту прав людини може слугувати, наприклад, запозичення Міжамериканським судом з прав людини (Суд ОАД) окремих змістовних елементів розуміння прав людини з практики Європейського суду з прав людини, яке також було в свій час позичено із системи міжнародного звичаєвого права, що застосовується Міжнародним Судом ООН. В той же час має місце включення до Статутів організацій, що діють під егідою ООН деяких принципів із Статуту Ради Європи.

Хоча Україна і не є членом ЄС, підписання нею Угоди про партнерство та співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами, за якою Україна має адаптувати своє національне законодавство до законодавства ЄС, а отже й гармонізувати свою правову систему конституційних гарантій прав людини до правозахисної системи ЄС, дають

підстави говорити про вплив правопорядку ЄС на правопорядок в Україні (зокрема, такого його принципу, як пряме застосування низки нормативних актів цього утворення), де принципи захисту прав людини згодом дістали закріплення й в установчих документах ЄС.

Аналогічне спостерігається щодо впливу правопорядку Ради Європи, зокрема Європейського суду з прав людини, прецедентні рішення якого підлягають виконанню на території України і стають підставою для закріплення в правовій системі України. Це підтверджується, прийнятим у 2006 р., Законом України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини».

Проявом впливу на правопорядок Ради Європи в частині захисту прав людини принципів, запозичених із правопорядку ЄС, може слугувати прийняття раніше згаданого Протоколу №12 до Європейської конвенції про захист основних прав людини та свобод [60] щодо захисту соціально-економічних прав людини, розроблених практикою Європейського суду справедливості ЄС. Адже, тим самим було розширено компетенцію Європейського суду з прав людини, який почав захищати не тільки права громадянські та політичні, а усі види прав людини.

Вагомим наслідком взаємопроникнення правопорядків рівноправних міжнародних утворень у сфері забезпечення на практиці гарантованих національними конституціями та міжнародними актами, що вплинули на формування цих конституційних гарантій прав людини, стало розмежування юрисдикцій між згаданими європейськими міжнародними судовими органами захисту прав людини.

Аналіз процесів, що мають місце у правопорядках Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу свідчить про формування нового міжнародного правопорядку у сфері прав людини.

Особливими його завданнями можна назвати три наступні:

1. подолання існуючих колізій та розмежування сфер впливу міжнародних органів, зокрема судових, захисту прав людини;
2. запозичення окремих змістовних елементів тлумачення прав людини;
3. поступове формування уніфікованої системи змістовних стандартів прав людини.

Сучасні тенденції розвитку інституту прав людини свідчать про інтенсифікацію набуття цим явищем ознак загальносвітового явища. Аналіз міжнародних норм з прав людини, вміщених в актах всесвітніх організацій (ООН), регіональних систем захисту прав людини, порівняння

«правозахисної» практики Євросуду з прав людини з відповідною практикою інших міжнародних та регіональних судів дозволяють вести мову про всесвітні масштаби не лише принципового консенсусу щодо номенклатури, переліку прав людини, які мають бути забезпечені в усіх країнах світу стосовно базового, мінімального рівня тих ознак змісту прав людини, який має забезпечуватися у кожному випадку реалізації відповідного права людини [60].

Оскільки загальнолюдські принципи права мають найвищий ступінь абстрактності, це дозволяє їм бути придатними для будь-якої системи права та виступати оптимальним інструментом правової регламентації широкого спектру можливих ситуацій, які вирішуються за допомогою правових засобів, між будь-якими суб'єктами права.

Саме загальнолюдські принципи права є основою формування як принципів міжнародного права, так і принципів права регіональних спільнот та принципів внутрішньодержавного (національного) права.

Зазначені принципи виступають об'єднуючою ланкою між національними правовими системами різних держав, а також між національним і міжнародним правом, можуть слугувати інструментом зближення міжнародного і національного права, універсалізації правового регулювання у всесвітньому масштабі.

Для України це питання є надзвичайно актуальним, оскільки практика застосування в державі конвенційних норм і використання прецедентних рішень Суду перебуває тільки на стадії становлення. Слід зазначити, що 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Статтею 17 цього Закону зроблено припис для судових органів України, які мають «застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерела права» [45].

Натомість, вбачається, що навіть проголошення у національному законі прецедентної практики Суду джерелом права в Україні ще не означає, що це забезпечить прискорення використання «стразбурзького прецеденту» українськими суддями при розгляді аналогічних справ.

Адже, традиційні уявлення українських правників стосовно прецеденту як джерела права український науковець характеризує як позитивістські, тобто такі, коли визнаються тільки приписи законів і позитивні конвенційні норми, визнані на законодавчому рівні [56, с. 7-8].

Щодо використання прецедентного права, то воно, на думку,

позитивістсько налаштованих українських правників, може призвести до суддівського свавілля, а значить і до порушень прав і свобод людини. Якщо ж при такому підході, українські суди і надалі не застосовуватимуть прецедентну практику Суду, чи вряд можна буде сподіватися на скорочення кола українських заявників до Європейського суду з прав людини.

Крім того, зростання кількості «українських справ» в Європейському суді з прав людини і рішень, прийнятих Судом на користь українських заявників, веде до додаткових витрат із державного бюджету.

І тут досить конструктивно вбачається позиція однієї із інституцій Ради Європи – Венеціанської Комісії «За демократію через право» з приводу того, що набагато краще витратити фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, ніж сплачувати справедливую сатисфакцію особам, які потерпають від таких порушень».

Для подолання такого консервативного підходу до використання прецедентної практики Суду, слід, напевно, здійснювати відповідну підготовку і перепідготовку українських суддів, постійне ознайомлення їх із практикою Суду. При цьому, зважаючи на великий обсяг такої практики, можливо необхідно використовувати «модельні» рішення Суду, в яких, за визначенням професора Туманова В., «найбільш детально висловлені відповідні позиції та установки Суду».

Зважаючи на те, що значна кількість скарг до Європейського суду, що надходять з України, стосуються питань, пов'язаних із пенітенціарною системою, умовами утримання засуджених осіб в пенітенціарних закладах, з поведженням з ув'язненими, з захистом їх прав, вбачається доцільним при розробці Пенітенціарного кодексу України врахувати вимоги Конвенції, відповідні рішення Європейського суду, Пенітенціарні правила Ради Європи щодо правил поведження з ув'язненими, з вимогами до умов їх утримання, харчування, медичного забезпечення, тощо.

Слід звернути увагу на необхідність популяризування матеріалів про діяльність Суду, роз'яснюючи потенційним заявникам про можливість їх звернення за захистом своїх прав до Європейського суду тільки тоді, коли всі можливі національні інструменти судового захисту ними вже вичерпані. Необхідно пояснити у відповідних посібниках, доступних пересічному громадянину, що це означає. Адже зміст цієї важливої процесуальної вимоги Суд роз'яснив в одному із перших своїх рішень.

Він зазначив, що система захисту прав людини, передбачена Конвенцією, по своїй природі є субсидіарна, тобто допоміжна, що втілено у

встановленому нею процесуальному правилі: особа має право скаржитись в Раду Європи, лише якщо здійснено всі доступні внутрішньодержавні засоби правового захисту.

Це значить, що захист прав людини повинні забезпечувати, насамперед, державні органи, включаючи національні суди, що зобов'язані визнавати принципи і норми Конвенції в якості пріоритетної основи своєї діяльності [62].

Мають бути доступними для усього населення країни матеріали практичного розгляду Судом справ за заявами українських громадян з роз'ясненнями Суду.

Слід, зазначити, що Україною вже прийнято низку нормативно-правових актів, що пов'язані із виконанням рішень Європейського суду, поданням до Суду відповідних заяв тощо.

Відповідальним за забезпечення представництва України в Суді є Міністерство юстиції в особі уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Уповноважений розробляє у п'ятиденний строк з дня отримання матеріалів справи для подання зауважень щодо прийнятності та суті заяви, яка перебуває на розгляді у Суді, план організаційно-правових заходів щодо забезпечення захисту інтересів України в Суді.

Відповідно до плану організаційно-правових заходів уповноважений дає регіональним відділенням Національного бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини доручення щодо збирання необхідних документів та інформації, надсилає до органів виконавчої влади запити або доручення, які підлягають обов'язковому виконанню в десятиденний строк з дня їх отримання.

На підставі отриманих даних уповноважений готує зауваження щодо прийнятності по суті заяви і надсилає їх до Суду в установлені ним строки. У разі прийняття Судом рішення про проведення усних слухань уповноважений вносить до Кабінету Міністрів України погоджені з МЗС пропозиції щодо складу делегації, яка представлятиме Україну на слуханнях у Суді, і несе відповідальність за формування її позиції.

З метою підготовки пропозицій з організаційно-правових, процедурних та інших питань, пов'язаних із забезпеченням представництва України в Суді, уповноваженим утворюється у разі потреби міжвідомча робоча група, до складу якої включаються представники відповідних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій.

У разі коли обставини справи дають підстави прогнозувати констатацію Судом порушення Україною положень Конвенції або свідчать про можливість звернення до Суду з аналогічними скаргами, міжвідомча робоча група розробляє заходи, які необхідно вжити для запобігання відповідним порушенням, і вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України.

У тих випадках, коли обставини справи надають підстави для висновку про необхідність внесення до нормативно-правових актів змін з метою запобігання порушенню прав, гарантованих Конвенцією, Мін'юст до винесення Судом рішення про порушення Конвенції розробляє в установленому порядку відповідний проект нормативно-правового акту та вносить його на розгляд Кабінету Міністрів України.

Уповноважений також має вживати заходів для дружнього врегулювання спору із заявником. В таких випадках міжвідомча робоча група (у разі її утворення) приймає рішення про укладення угоди про дружнє врегулювання спору у порядку, передбаченому законодавством України.

Угода між уповноваженим і заявником про досягнення дружнього врегулювання спору надсилається до Суду. Після затвердження Судом рішення про врегулювання спору Міністерство юстиції дає органу Державного казначейства доручення на здійснення у межах відповідних асигнувань на забезпечення представництва України в Суді платежу за угодою на користь заявника.

Якщо вимоги українського заявника стосуються інших способів відновлення порушеного права, крім виплати коштів, яку може бути здійснено заінтересованими органами виконавчої влади, підприємствами, установами чи організаціями, укладається відповідна угода про дружнє врегулювання спору, яка підписується заявником, керівником органу виконавчої влади, підприємства, установи чи організації.

У разі надходження із Суду повідомлення про те, що ним розглядається заява громадянина України або юридичної особи – резидента, подана проти іншої держави – учасниці Конвенції, та пропозиції про вступ у провадження у справі як третьої сторони уповноважений приймає за погодженням з МЗС рішення про доцільність такого вступу.

Щодо існуючої процедури, то вона вбачається досить формальною і представники України недостатньо підготовлені до участі у таких справах, про що свідчень розгляд численних скарг від українських заявників з одного і того ж предмета. Вбачається за доцільне ввести в усіх учбових закладах усіх

рівнів практичний курс з приводу судового захисту прав людини, включаючи й ознайомлення із практикою захисту прав у Європейському суді з прав людини [63, с. 28].

Важливим елементом у розбудові правової держави та громадянського суспільства в Україні є виховання правової культури, що в першу чергу передбачає повагу до прав як своїх особистих, так і прав оточуючих людей, здатності самозахисту, а також здатності захистити свої права у суді, як у національному, так і у Європейському суді з прав людини [64, с. 2].

Для посилення ефективності національної системи правового захисту прав і основних свобод людини важливим є подолання хибної думки з приводу того, що участь правозахисних громадських організацій у системі захисту у кримінальному процесі може завадити незалежності судді, який розглядає кримінальну справу.

Оскільки важливе значення практика діяльності Європейського Суду, організація його роботи, здійснення провадження, увага до членів Суду, має для функціонування національних судів, їх реформування, кваліфікації та належного соціального забезпечення, слід організовувати, можливо, стажування українських суддів у Суді [65, с. 78-79].

З метою виконання державою своїх зобов'язань за Конвенцією та забезпечення ефективного захисту прав осіб за скаргами на тривалість відповідного провадження і, відповідно, для зменшення кількості скарг, поданих до Суду проти України, було прийнято Закон України «Про захист права особи на досудове провадження, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку».

Закон спрямований на відновлення порушеного права особи на досудове провадження (досудове провадження включає в себе дізнання, досудове слідство та протокольну форму досудової підготовки матеріалів), судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку шляхом звернення до суду з відповідною скаргою та закріплює право особи на компенсацію за перевищення розумних строків досудового провадження, судового розгляду та виконання судового рішення, що набрало законної сили.

При цьому компенсація за перевищення розумного строку не є відшкодуванням шкоди, завданої цим перевищенням, і не позбавляє особу права на звернення до суду в разі задоволення скарги про перевищення розумного строку відповідного провадження з позовом про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої невинуватою тривалістю цього

провадження. В той самий час відповідно до Закону констатація факту перевищення розумного строку відповідного провадження сама по собі може бути достатньою компенсацією, якщо суд дійде такої думки.

Законом також передбачена можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, які своїми діями чи бездіяльністю зумовили порушення розумного строку досудового провадження, судового розгляду або виконання судового рішення.

Цей Закон дозволяє усунути неузгодженість чинного законодавства України з положеннями Конвенції про захист прав і основних свобод людини, що не тільки відповідає проголошеному конституційному принципу верховенства права, але й дозволяє у майбутньому, в разі визнання Судом ефективності правового засобу такого захисту, уникати констатації Європейським судом порушення Україною статей 6 та 13 Конвенції про захист прав і основних свобод людини [64].

Також цей закон має сприяти викоріненню практики затягування досудового слідства, судового розгляду чи виконання судового рішення, яка все наполегливіше претендує на звання «сталого» в нашій державі.

2.3. Вдосконалення правової системи національних гарантій прав і свобод людини і громадянина

Прогресивне реформування правової системи України впливає на ефективність інтеграції України в європейський правовий простір. Якість зазначеного реформування, як слушно зазначає Фулей Т.І., значною мірою залежить від врахування основних правових цінностей, напрацьованих людством.

Саме реформування правової системи України, приведення її у відповідність з найкращими здобутками людства у правовій сфері є основною запорукою формування правової держави в Україні, яка визнана в конституційних положеннях основним політико-юридичним ідеалом.

При цьому важливу роль в цих процесах відіграють європейські стандарти, основне місце серед яких займають загальнолюдські принципи права.

Приведення у відповідність з міжнародними, зокрема, європейськими, стандартами правової системи України впливатиме на ефективність її розвитку в цілому та правового регулювання зокрема.

Захист передбачає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях,

конкретних відносинах. Своє право на захист людина може реалізувати в різних формах.

Форма захисту прав людини характеризується як регламентований правом комплекс особливих процедур, здійснюваних правозастосовними органами і самою уповноваженою особою в рамках правозахисного процесу і спрямованих на відновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права.

Розрізняють дві основні форми захисту права – юрисдикційну і не юрисдикційну. Юрисдикційну форму захисту прав людини підрозділяють на судову і не судову (адміністративну і громадську), нотаріальну форму захисту.

Вибір форми захисту права визначається: характером матеріально-правових вимог, предметом захисту; особливостями і характером компетенції органа, яким може бути розглянута дана вимога; особливостями порядку розгляду заяви, акта, скарги; конкретними юридичними і фактичними умовами, в яких опинилась особа, чиє право було порушено, і її реальними можливостями самостійно захистити це право.

У механізмі захисту прав людини можна виділити два рівні – міжнародний та внутрішньодержавний.

Засоби захисту прав людини – матеріально-правові і процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права. Весь арсенал засобів захисту ділиться на заходи захисту і заходи відповідальності.

Засоби захисту – це засоби правового впливу, які застосовуються компетентними органами у відношенні зобов'язаних осіб або правопорушників з метою відновлення порушеного (оскарженого) права людини і ліквідації наявного правопорушення.

Найбільш поширеною в науковій юридичній літературі є класифікація принципів права за сферою їх поширення в межах національної (внутрішньодержавної) системи права, за якою виділяють загальні правові (загальні, основні), міжгалузеві, галузеві та принципи інститутів права.

З огляду на те, що в міжнародно-правових документах одержали фіксацію такі поняття, як «принципи міжнародного права» (в тому числі «принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності зі Статутом ООН» (Декларація про принципи міжнародного права від 24.10.1970 р.) та

«принципи, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах», а також «загальні принципи, єдині для правових систем держав-членів» (ст. 215 (2) Договору про Європейський Союз), а в конституціях зарубіжних країн – також «загальноновизнані принципи і норми міжнародного права» (наприклад, ч. 4 ст. 15 Конституції Російської Федерації) і потреба в уніфікації нормативного регулювання особливо в сфері прав людини, на універсальному (всесвітньому) рівні, зумовили впровадження у науковий обіг нового поняття – «загальнолюдські (загальні цивілізаційні) принципи права».

Виходячи з існуючої юридичної доктрини в межах системи права існує класифікація принципів права (за сферою дії у системі права), за якою вони поділяються на: загальні правові, міжгалузеві, галузеві, принципи підгалузеві, принципи правових інститутів.

Аналогічні принципи є основою для формування принципів міжнародного права захисту прав людини (зокрема, ООН, НСБЄ), є основою принципів права в сфері прав людини, яким користуються регіональні об'єднання, зокрема такі, як Рада Європи та Європейський Союз, принципів внутрішньодержавного (національного) права.

Ці принципи зафіксовані в численних міжнародних та регіональних актах з питань утвердження, забезпечення та захисту прав людини. Відповідно до міжнародних зобов'язань демократичних країн, вони входять як основоположні принципи до національного законодавства, перетворюючись в національні. Крім того, впроваджуються і принципи з питань судового захисту прав людини через імплементацію прецедентної практики правозахисних міжнародних та регіональних інституцій, зокрема такої, як Європейський суд з прав людини.

Саме на основі цих принципів відбувається зближення міжнародних, регіональних та національних правових інститутів прав людини, зближення між міжнародними та регіональними і національними правовими системами гарантій прав та свобод людини.

На основі цих принципів відбувається універсалізація правового регулювання у всесвітньому масштабі. Вони виступають орієнтирами для реформування національних правових систем в країнах, які бажають увійти в європейський правовий простір, в тому числі і в Україні.

Основними функціями загальнолюдських принципів, на яких базується національна правова система конституційних гарантій прав людини є: регулятивна; інтерпретаційна; координаційна; уніфікуюча та прогностична.

При впровадженні загальнолюдських принципів права в національну правову систему конституційних гарантій прав людини необхідно:

1. вивчати міжнародну практику формування міжнародних стандартів прав людини, гарантування їх забезпечення та захисту та зарубіжний досвід впровадження принципів права;

2. дослідити прецеденту практику Європейського суду з прав людини з цих питань;

3. врахувати особливості правової системи України та її можливості по впровадженню загальнолюдських правових принципів, зокрема, загальнолюдських принципів права в сфері гарантування прав людини.

Основною метою інституту прав людини є охорона та захист суб'єктивних прав, дотримання та поновлення порушених прав. Натомість, функції цього правового інституту – охоронна, компенсаційна, інформаційна, виховна, контрольна по різному діють у державі. Надзвичайно слабо розвинені компенсаційна та виховна функція. Контрольна функція, зокрема омбудсмена, зводиться до аналітико-статистичної і не має реального практико-застосовного виходу.

Тому є потреба у створенні дієвих практико застосовних механізмів забезпечення прав людини та їх захисту. При створенні таких правових механізмів доцільно враховувати: досягнення вітчизняної та зарубіжної юридичної думки; сприйняття загальнолюдських цінностей у сфері прав людини; специфіку конституційно-правового регулювання; позитивний зарубіжний досвід у цій сфері і перспективність та прогнозовану ефективність механізму забезпечення правового захисту.

Відповідно складовими механізму гарантування конституційних прав та свобод людини мають бути механізм охорони, механізм захисту, механізм поновлення порушених суб'єктивних прав, механізм виховання.

Ефективність такого інституту прав людини можуть забезпечити: існування належної інформаційної бази; реальних актів національного законодавства; не тільки взяття Україною міжнародних зобов'язань в сфері прав людини, а їх неухильне виконання на практиці; результативне функціонування різноманітних соціальних інститутів, притаманних громадянському суспільству; існування реальної політико-правової процедури захисту прав людини; належне функціонування міжнародних та національних механізмів контролю за захистом прав людини.

Для створення правової основи щодо належного функціонування зазначених вище компонентів вбачається доцільним законодавство у сфері

прав людини, зокрема щодо гарантування прав людини, їх захисту, систематизувати і кодифікувати. Невід'ємними компонентами, складовими такого кодифікованого акту мають стати відповідні практико застосовні механізми для практичного забезпечення і реалізації прав людини.

Механізм правового захисту визначається як динамічна система правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить у собі три елементи: охорону прав; захист прав; юридичну допомогу людині.

Охорона прав людини є механізмом безпосередньої дії охоронних норм права та організаційно-правової діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, установ і посадових осіб, а також громадських об'єднань по недопущенню порушень прав та обов'язків людини.

Кожній конституційній гарантії забезпечення прав та свобод людини мають відповідати певні засоби реалізації прав людини і засоби правового захисту.

Поява в загальній теорії права теорії захисту прав людини забезпечує процес поглиблення пізнання правової дійсності. Мало створити систему захисту конституційно гарантованих прав, слід забезпечити захищеність кожної людини. Тільки при існуванні останньої можна говорити про існування правової соціальної держави.

Має бути створена в державі така результативна система контролю і забезпечення прав громадян та захисту цих прав, щоб забезпечувала максимальну захищеність кожної людини в Україні і кожного її громадянина, що перебуває за межами своєї країни.

Для цього вбачається має бути сформовано оптимальну систему громадського контролю за дотриманням і забезпеченням прав людини уповноваженими суб'єктами держави, а також посилено відповідальність уповноважених суб'єктів держави та їх посадових осіб за бездіяльність, неналежне виконання і порушення вимог і правил забезпечення, контролю та захисту прав людини, за порушення прав людини, за ненадання чи за несвоєчасне надання юридичної допомоги, за надання неякісної чи недостатньо якісної юридичної допомоги кожній людині, що потребує забезпечення і захисту своїх прав.

На сьогодні в країнах перехідного типу, до яких слід віднести й Україну, найбільш результативним функціонально є вплив саме права на формування національної правової системи конституційних гарантій прав та

свобод людини.

Водночас такий вплив права сприяє зростанню довіри і поваги до самого права, усвідомленню його цінності, росту індивідуальної і суспільної правосвідомості, відмові від будь-яких не правових форм стримування свавілля державних органів, виховує повагу до прав і свобод особи, а, отже, сприяє наближенню до правової держави, що нині актуально для українського суспільства.

Реалізація прав і свобод являє собою своєрідний юридичний механізм, що визначається як соціально обумовлений та законодавчо закріплений комплекс узгоджених дій суб'єктів по реалізації закріплених суб'єктивним правом благ. Серед юридичних засобів гарантування розрізняють ті, що націлені на забезпечення здійснення прав та на їх захист від правопорушення.

Механізм забезпечення прав людини сприяє:

а) вияву змісту та перспектив розвитку принципів права у межах моделі громадянського суспільства та державності;

б) пізнанню закономірностей та ефективності функціонування соціальних інститутів громадянського суспільства;

в) аналізу соціальних функцій держави, їх відповідності меті світового співтовариства на створення достойного рівня життя;

г) вияву психологічної готовності населення до сприйняття гуманітарних цінностей;

д) виявленню ефективних засобів по дотриманню охорони та захисту прав індивідів та їх спільностей.

Приєднання України до міжнародних актів про права людини, прийняття Конституції, що проголошує права та свободи людини як вищої соціальної цінності, обумовлює новий підхід до визначення напрямків впливу права, визначаючи його межі та особливості. Під впливом вчення про права людини змінюються зміст, сутність та функціональне призначення права, надаючи йому особистісного, гуманістичного характеру.

Це викликає необхідність більш глибокого вивчення та переосмислення функцій права України, використовуючи методи юридичної науки та характеризуючи взаємний вплив цих явищ. З одного боку, саме право є гарантією реалізації та захисту прав і свобод, а з іншого – права і свободи визначають гуманізм та демократизм права.

Отже, закону в правовій системі України, як зазначає Г. Дудка, відводиться особливе місце в умовах розбудови демократичної, соціальної,

правової держави, ознаками якої є пріоритет прав і свобод людини і громадянина, підпорядкованість держави інтересам людини й суспільства, соціально орієнтована ринкова економіка, політичний і економічний плюралізм, демократія і соціальна справедливість [61, с. 13-17].

Недосконалість і неузгодженість, а нерідко й очевидна невідповідність законам, негативно позначається на роботі всіх гілок влади, значно ускладнює вирішення завдань, що стоять перед ними, суттєво знижує ефективність нормативно-правового регулювання, послаблює режим законності та рівень правопорядку в країні, перешкоджає реалізації прав і свобод людини й громадянина.

Слід зазначити, що питанням розвитку законодавства, ієрархії актів законодавства присвячено чимало робіт вчених-юристів, наприклад С.Алексєєва, Є. Назаренко, П. Недбайла, Ю. Тихомирова, Л. Юзькова, С.Бобровник, П. Євграфова, А. Зайця, М. Козюбри, П. Рабіновича, В. Тація, В. Шаповала, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших. Питання, які порушуються в цих роботах стосуються переважно проблем теорії юридичного закону, класифікації законів, колізій в системі законодавства, питанням взаємозв'язку принципів верховенства закону і верховенства права, видам законів, тощо.

У сучасних же умовах вбачається доцільним приділити більше уваги особливій ролі закону в національній системі гарантування прав та свобод людини, і в першу чергу – ролі саме правозахисного закону в формуванні правової соціальної держави, у формуванні правосвідомості та правової культури. І це має бути зроблено ще й у зв'язку з потребою в гармонізації національних законів із європейськими, необхідністю посиленої імплементації міжнародних та європейських стандартів прав та свобод людини, впровадження законом прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Тому має бути розроблено і вжито заходів для підвищення ролі закону як у системі нормативно-правових актів, так і у всій правовій системі України. Саме закон має стати її системостворюючим фактором, виконувати роль гаранта справедливості й упорядкованості прав і свобод людини й громадянина, основою для розбудови соціальної правової держави.

У зв'язку із тією роллю, яку покликаний виконувати закон у забезпеченні прав та свобод людини, гарантій цих прав та свобод, доцільно здійснити систематизацію усіх законів, які встановлюють гарантії різноманітних прав людини, тих, що поповнюють каталог прав та свобод

людини, які спрямовані на забезпечення прав та свобод на практиці, що передбачають захист прав та свобод, і на цій основі здійснити кодифікацію законодавства, що врегульовує усі питання що стосуються встановлення, забезпечення, захисту гарантованих конституцією та законодавцем прав та свобод людини. Важливою умовою забезпечення пріоритетної ролі закону в системі нормативно-правових актів є підвищення його якості, тобто ознак, властивих йому як ефективно діючому регулятору суспільних відносин.

Тому можна зробити висновок, що саме в Європі відбувається процес створення загального «інтеграційного» Європейського права. Отже, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року стала, фактично, першим нормативним актом Європейського права. За таких умов при євро інтеграційних процесах в Європі, до яких залучені майже всі європейські країни, вбачається, що питання про використання західноєвропейської чи євразійської традиції при формуванні нової правової системи України стає безперспективним.

Висновки до розділу 2

Отже, національна правова система конституційних гарантій прав людини базується на системі гуманістичних, демократичних норм і принципів, визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості й безпеки найвищою соціальною цінністю.

В умовах реформування соціальних відносин в напрямі соціально-орієнтованої ринкової економіки мають змінюватися й методи правового регулювання: держава, що покликана опікуватися першочергово забезпеченням прав людини, має перейти від використання здебільшого імперативних, владних методів до методів диспозитивних.

З огляду на це потребує перегляду чинне законодавство, в якому чимало суперечностей, необхідне вдосконалення законодавчої техніки, досягнення оптимального балансу спеціалізації і уніфікації законодавчого масиву. Важливим напрямом соціального реформування системи права України є подолання ізольованості внутрішніх форм права – його галузей та інститутів.

Вважаємо, що для практичної реалізації загальнолюдських принципів права в сфері гарантування прав людини у відповідну правову систему України має бути створено спеціальний правовий механізм впровадження, який може бути розбудований як складова частина кодифікаційного акту –

Кодексу законів про права людини.

Крім того, такі принципи мають фіксуватися в законах, норми яких спрямовані на забезпечення конституційно-гарантованих прав та свобод людини. При цьому, враховуючи особливості української національної системи права і низький рівень правової культури та правової свідомості, при впровадженні загальнолюдських принципів у сфері гарантування прав та свобод людини, слід максимально конкретизувати та інтерпретувати їх правовий зміст.

Реалізація конституційних гарантій прав та свобод людини здійснюється безпосередньо на підставі Конституції України, яка є Основним Законом держави і актом прямої дії, а також на підставі, підпорядкованих Конституції законів, які після Конституції мають найвищу юридичну силу серед нормативно-правових актів, якими регулюються усі правовідносини в державі.

Саме на закони й виключно на закони Конституцією покладено «визначення прав і свобод людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод» (пункт перший частини першої статті 92 Конституції України).

Становлення та функціонування національної правової системи гарантування прав людини і відповідних практико застосовних механізмів є запорукою створення якісного громадянського суспільства і по-справжньому правової держави, що характеризуються наявністю відповідних функцій, принципів та механізмів.

Дослідження проблем, пов'язаних із правами людини, дають змогу зробити висновок про те, що в національній системі права створено і функціонує інститут прав людини. Цей інститут являє собою систему міжнародних та національно-державних засобів, правил та процедур, що націлені на дотримання, охорону та відновлення всього комплексу прав та свобод.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

3.1. Поняття і види організаційно-правових гарантій національних прав та свобод людини і громадянина в Україні

У кожній державі права людини і громадянина здійснюються не тільки шляхом застосуванням нормативно-правових гарантій, але й за допомогою організаційно-правових гарантій. Навіть за наявності прогресивної і добре налагодженої правової системи і системи прав і свобод людини і громадянина реалізація їх може і не відбутися, якщо державними органами, посадовими особами та громадянськими організаціями не здійснюватиметься спеціальна організаційна робота по забезпеченню прав і свобод людини і громадянина. Застосування правових норм полягає в активних діях по організації їх здійснення у правовідносинах, у застосуванні їх до конкретних фактів. Це загальна умова реальності прав і свобод людини і громадянина, всієї системи їх гарантій.

У багатьох демократичних державах світу організаційно-правові гарантії мають перевагу над нормативно-правовими. Наприклад, Конституції Німеччини, Швейцарії, США та інших демократичних держав не відображують в собі такого широкого переліку гарантій конституційних прав і свобод і не відповідають такому ступеню сучасним міжнародно-правовим стандартам як Конституція нашої держави. Натомість правовий і демократичний характер цих держав підтверджуються завдяки організаційним гарантіям прав і свобод людини.

Організаційна діяльність компетентних державних органів та громадських організацій по забезпеченню реалізації вимог правових норм входить до складу юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Ця діяльність спрямована на максимально повне забезпечення і реалізацію загальних і спеціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина [66, с.40].

Найвищою організаційно-правовою гарантією прав і свобод людини і громадянина є конституційний лад України, заснований на неухильному дотриманні Конституції та законів України, приписах природного права та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права [14, с.98]. Конституційний лад включає в себе державний та суспільний лад,

конституційний статус людини і громадянина, народовладдя, систему державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші [14, с.122]. Існуючий конституційний лад нашої держави характеризується демократизмом, суверенністю, науковою обґрунтованістю, системністю, історизмом, гарантованістю та іншими ознаками.

Державний лад – це передбачена і гарантована Конституцією організація (будівництво) держави і її діяльність. Він охоплює організаційні і функціональні основи держави, а саме політичну, економічну, соціальну, культурну та інші основи держави.

Суспільний лад – це організація і діяльність громадянського суспільства, передбачена і гарантована Конституцією та законами. До нього входить загальнонаціональна система суспільних відносин, зумовлена внутрішнім і зовнішнім факторами. Громадянське суспільство включає в себе спільність вільних і рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником та брати активну і всебічну участь у політичному житті.

Слід відмітити, що суспільний і державний лад сьогодні знаходяться в стадії формування, відродження і утвердження. Не дивлячись на це, процес державотворення в Україні веде до утвердження нашої держави як європейської, якій притаманні риси більшості європейських держав та держав світу.

Зміни політичного, економічного, соціального і духовного характеру свідчать, що теперішній час українського суспільства треба визначити як перехідний. Адже основними ознаками перехідного суспільства є утвердження багатопартійності, прагнення збудувати демократичну, соціально-правову державу і громадське суспільство, початок створення правової бази для функціонування ринкових відносин тощо [67, с. 2-4].

Як свідчить досвід, наявність демократичної спрямованості державної політики недостатня. Необхідним чинником та умовою ефективного державного управління у сфері забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина є наявність повної та достовірної інформації про практику її реалізації. Вдосконалення законодавства потребує вивчення громадської думки, збирання й аналізу інформації, що надходить від громадян, їхніх думок, оцінок, побажань, зауважень відносно майбутніх правових норм, що допомагає здійснити гласність в роботі органів влади.

Адже, з одного боку, гласність надає владі можливість одержувати

оперативну, повну й достовірну інформацію про стан справ у сфері забезпечення декларованих прав людини і громадянина, а з іншого, – зобов'язує владу постійно інформувати громадськість про здійснення та перспективні кроки щодо втілення в життя проголошених гуманістичних ідеалів. У підсумку це призводить до налагодження стійких взаємних інформаційних зв'язків між державою і громадянським суспільством, розбудови розвиненої інформаційної інфраструктури [68, с.22-24].

Організаційно-правові гарантії спрямовані на забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина, боротьбу з правопорушеннями, затвердження режиму законності. Виконання цих задач неможливо без нормального функціонування юрисдикційних і судових органів, їх структурних підрозділів. Організаційно-правові гарантії створюються в результаті діяльності законодавчих, виконавчих, правоохоронних і судових органів.

Систему організаційно-правових гарантій становлять: держава як соціальна і правова, органи державної влади – Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Президент України, Конституційний Суд України, органи правосуддя, органи прокуратури, Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, адвокатура, політичні партії та громадські організації, профспілки та інші неурядові організації (молодіжні, дитячі, релігійні та інші), засоби масової інформації [1].

Єдиним законодавчим органом в Україні є Верховна Рада, діяльність якої спрямована на видання якісних нормативно-правових актів, що гарантують права і свободи людини і громадянина, а також встановлюють юридичну відповідальність за вчинення протиправних дій.

Завдяки діяльності Конституційного Суду забезпечується неухильне дотримання конституції держави. Розглядаючи справи про конституційність нормативно-правових актів представницьких органів влади, правозастосовної практики за скаргами громадян та інші, Конституційний Суд створює додаткові і діючі гарантії їх досконалості.

Виконавчі органи сприяють зміцненню законності і вживають заходи щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина, втілюють в життя Конституцію України та інші законодавчі акти, спрямовані на охорону і захист прав і свобод громадян, їх обов'язок складається з прийняття

нормативно-правових актів у виконання і розвиток законів.

Судові і правоохоронні органи держави виконують безпосередню роботу по профілактиці і припиненню правопорушень. Від них залежить процесуальне забезпечення норм матеріального права, реальне життя формально закріплених прав і свобод громадян.

Діяльність судів виражається в формі цивільного, кримінального, господарського, адміністративного судочинства. Будь-які рішення і дії державних органів, установ, посадових осіб, приватних підприємців, які порушують права і свободи, можуть бути оскаржені в суді. Якісна і ефективна робота судів – одна з важливіших гарантій стабільності і реальності конституційно-правових гарантій. Істотне значення має розвине почуття морально-правової відповідальності посадових осіб і державних службовців за повне і ефективне виконання обов'язків в рамках закону.

Значна роль в забезпеченні гарантій прав і свобод людини і громадянина належить органам внутрішніх справ, їх діяльність здійснюється на благо торжества законності. Вона повинна бути спрямована на охорону суспільства від злочинних посягань, забезпечує порядок в суспільних місцях та інше.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують додержання гарантій прав і свобод на певній території. Через їх діяльність реалізується право громадян на участь в місцевому самоврядуванні, від них залежить соціально-культурне забезпечення населення, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян.

Не останнє місце в складній системі організаційно-правових гарантій прав людини повинен посісти державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Громадський контроль може здійснюватися політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

В цілому більшість юристів-конституціоналістів визначають поняття організаційно-правових гарантій як систематичну організаторську діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, засобів масової інформації, а також міжнародних правозахисних організацій у сфері правотворчості, правозастосування, правової охорони, спрямованої на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами, свободами і виконання обов'язків [14, с.222].

Зміст організаційно-правових гарантій складає визначення, прийняття та розв'язання державою завдань соціальної та правової політики, державний і громадський контроль, обробку інформації щодо прав людини, організаційні процедури застосування засобів зв'язку і техніки та інші [69, с.282].

Метою організаційно-правових гарантій є підвищення ефективності використання всіма громадянами національних і міжнародних гарантій прав і свобод, а також створення умов для виконання обов'язків.

В залежності від сфери дії організаційно-правові гарантії можуть бути національними (внутрішньодержавними) і міжнародними (інтернаціональними). До перших відносяться Верховна Рада України, Конституційний Суд України, правоохоронні органи та інші; до других – Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав людини, Міжнародна організація праці та інші.

Враховуючи засіб створення організаційно-правові гарантії поділяються на: державні і недержавні. До державних відносяться органи-гаранти, які створює держава: Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, прокуратура, органи внутрішніх справ, органи місцевого самоврядування та інші. Недержавними гарантами є органи, які створюються як громадські організації: політичні партії, громадські організації, професійні спілки, релігійні об'єднання, молодіжні, дитячі та інші організації.

Враховуючи характер діяльності, спрямованої на захист прав і свобод людини і громадянина організаційно-правові гарантії поділяються на: органи-гаранти загальної компетенції (Верховна Рада, Кабінет Міністрів, органи-центральної влади та інші) і органи-гаранти спеціальної компетенції (Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Національне бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини та інші).

В залежності від території поширення компетенції органів-гарантів вони поділяються на центральні, до яких відноситься (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів) і місцеві (органи місцевого самоврядування, територіальні громади).

Всі органи, які призвані бути гарантами прав і свобод особи, можна класифікувати за характером їх діяльності на контрольні, процедурні та організаційно-технічні [69, с.283]. До контрольних організаційно-правових гарантів відносяться Верховна Рада України, яка визначає виключно законами України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і

свобод, основні обов'язки громадян; Президент України; Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Зокрема, Кабінет Міністрів України вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Прокуратура, яка здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом [1].

Групу процедурних організаційно-правових гарантів складають місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян; суди, які захищають права і свободи людини і громадянина; Міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1].

Організаційно-технічними гарантами є адвокатура, яка діє для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах; політичні партії і громадські організації, які здійснюють і захищають права і свободи громадян, що об'єднуються у них; органи місцевого самоврядування [1].

На наш погляд, організаційно-правові гарантії можна класифікувати за їх функціями. За тією ознакою вони поділяються на організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні і організаційно-ідеологічні.

Організаційно-політичні гарантії прав і свобод людини в Україні – це діяльність держави, її органів, політичних інституцій, засобів масової інформації, установ, підприємств, організацій всіх форм власності у сфері правотворчості, правозастосування, здійснення заходів процедурного, режимного, контрольного та іншого характеру з метою підвищення ефективності національних та міжнародних гарантій прав і свобод особи. До цієї групи гарантів відносяться: 1. Верховна Рада, яка створює і реалізує політику в галузі прав і свобод людини і громадянина; 2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод; 3. Президент як голова держави; 4. Кабінет Міністрів як вищий орган виконавчої влади; 5. Міністерства та інші органи центральної виконавчої влади; 6. Місцеві державні адміністрації; 7. Органи місцевого самоврядування; 8. Конституційний Суд; 9. Суди загальної юрисдикції; 10. Прокуратура; 11. Адвокатура; 12. Політичні партії і громадські організації; 13. Засоби масової інформації; 14. Міжнародні організації.

Організаційно-економічними гарантіями прав і свобод людини є сукупність різноманітних правових та організаційних процедур, за допомогою яких здійснюється економічна забезпеченість прав і свобод людини. Наприклад, ринкова економіка, затвердження державного бюджету, розвиток народного господарства, прийняття відповідних державних і регіональних економічних програм, поліпшення матеріального забезпечення громадян, здійснення приватизації державних підприємств, створення умов для нормального життя малозабезпечених верств населення.

Організаційно-соціальні гарантії прав і свобод людини є сукупність різних засобів, здійснюваних компетентними органами, завдяки яким забезпечується соціальна захищеність громадян держави. Наприклад, соціальне страхування, підвищення життєвого рівня населення, створення умов для безоплатного навчання в усіх учбових закладах, належне фінансування медичних установ з метою створення умов для безкоштовного лікування.

Організаційно-культурні гарантії прав і свобод людини - це комплекс правових та організаційних заходів, спрямованих на підвищення культурного рівня населення. До них відносяться такі міри, як посилення професійної та наукової правосвідомості, правове виховання, розвиток національної культури, збереження культурних цінностей, розширення культурних зв'язків з іноземними державами та інші.

Організаційно-ідеологічні гарантії прав і свобод людини – це комплекс заходів, спрямованих на інтеграцію нової ідеології, заснованої на ідеалах добра. Наприклад, просвітницька діяльність, інформованість про політичну та економічну діяльність, формування громадянського суспільства, посилення ролі науки та розвиток національної культури.

Організаційно-правові гарантії в залежності від того, до якої форми влади вони відносяться, виступаючи як гарантії прав і свобод людини і громадянина, поділяються на: парламентські, президентські, судові, прокурорські, управлінські, місцеві.

Всі ці гарантії взаємопов'язані і взаємообумовлені. Забезпечення реального виконання проголошених Конституцією прав людини потребує здійснення всіх видів організаційно-правових гарантій, оскільки створити ефективно діючу національну економіку, яка має соціальну спрямованість без проведення широкого комплексу організаційно-культурних і організаційно-ідеологічних гарантій не можливо.

Вся система організаційно-правових гарантій стане дійовою лише тоді,

коли в суспільстві перемаже новий погляд на людину, буде визначена дійсна, а не декларована цінність людського життя, людської особистості. Без цих засад будь-які зміни в суспільстві неможливі.

Враховуючи вищенаведене, основним результатом дослідження щодо поняття і видів організаційно-правових гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні є наступні висновки:

1. Організаційно-правові гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості і правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами.

2. Організаційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина класифікуються за наступними підставами:

1) в залежності від сфери дії: національні (внутрішньодержавні) і міжнародні (інтернаціональні);

2) за засобом створення: державні і недержавні;

3) враховуючи характер їх діяльності: органи-гаранти загальної компетенції і органи-гаранти спеціальної компетенції;

4) враховуючи територію поширення компетенції органів-гарантів: центральні і місцеві;

5) за змістом їх діяльності: контрольні, процедурні та організаційно-технічні;

6) за функціями органів-гарантів: організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні і організаційно-ідеологічні;

7) за формами влади: парламентські, президентські, судові, прокурорські, управлінські, контрольні, місцеві [14, с. 193-196].

3.2. Норми-принципи та обов'язки як національні гарантії прав людини

Пріоритетним видом національних гарантій прав людини і громадянина є нормативно-правові гарантії, що являють собою сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація прав і свобод людини особистості, порядок їх охорони і захисту. До нормативно-правових гарантій належать норми-принципи, юридична відповідальність та юридичні

обов'язки, які вставлені основним Законом держави, кодексами, законами та підзаконними актами і міжнародно-правовими договорами.

Виходячи з загального поняття, існуючого в теорії держави та права, правова норма – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене і санкціоноване державою в якості регулятора суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості у відповідності з суспільними, груповими і індивідуальними інтересами населення країни, забезпечується всіма мірами державного впливу, упритул до примусу [24, с.297]. Принципи права – це закріплені у праві головні ідеї, вихідні засади або основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення та замовлений загальними закономірностями розвитку суспільства [29, с.64].

В перекладі з латинської мови термін «принцип» означає першооснову якого – не будь явища, початкове, відправне положення [31, с.400]. Принципи є керівними засадами (ідеями), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку людини та суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання [70, с.82].

Варто зауважити, що в українській мові слово «принцип» вживається у трьох значеннях: по-перше, як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; по-друге, як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб творення чогось; і по-третє, як переконання, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [71, с.694].

Категорія «принцип» у згаданих значеннях застосовується по відношенню до різноманітних соціальних явищ – права, економіки, політики, моралі тощо. Поняття «принцип» прийнятне лише до тих категорій, які можуть бути названі саме основоположними, оскільки принцип – це узагальнене вираження суті відповідного явища, що відображає об'єктивно існуючу реальність і закономірності, які в ній діють. В понятті «гарантії прав і свобод людини і громадянина» принципи мають власний зміст і форму, відображуючи таким чином особливу значущість конституційно-правових гарантій.

Норми-принципи, або установчі норми – є одним з видів спеціалізованих норм, в яких сформульовані незаперечні вимоги загального характеру, які відносяться до всіх або більшості інститутів або норм галузі права. Наприклад, норми-принципи функціонування соціально-економічного і суспільно-політичного ладу, взаємовідношення держави і особистості.

Так, нормою-принципом є стаття 3 Конституції України, яка говорить: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Норми-принципи у відмінності від принципів права прямо закріплені в нормах права і складають внутрішній зміст цих норм [1; 24, с.240].

За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, процесуальних нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність за порушення законодавства.

Значення норм-принципів, як гарантів прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що вони відображують ступінь захищеності основних прав людини, міру свободи людей та їхніх об'єднань, взаємопов'язаність, єдність юридичних прав і обов'язків.

Норми-принципи як гарантії конституційних прав людини і громадянина виходять з загально-правових принципів, які охоплюють всю правову систему нашої держави, а саме: принципів гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності, соціальної свободи, демократизму, верховенства права, обов'язкової відповідальності людини і держави [71, с.295-299].

Конституція України містить в собі ряд норм-принципів, які є гарантіями прав і свобод людини і громадянина, в тому числі норми, які проголошують:

1. Гуманізм, або людинолюбство, який розкриває одну з важливіших характеристик права, домінування в правовій системі природних невідчужуваних прав людини.

2. Соціальну справедливість, яка впливає із змісту статті 1 Основного Закону, котра проголошує Україну соціальною державою.

3. Рівноправність громадян, яка закріплена статтями 21 і 24 Конституції України. Рівноправність є одним з складових принципу соціальної справедливості і тісно пов'язана з ним.

Поняття «рівноправність» слід відрізнити від поняття «рівність». Рівність – це найбільш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Соціальна рівність є матеріальною основою рівноправності.

4. Соціальну свободу, яка передбачена статтею 21 Основного Закону України. Ця норма-принцип закріплює право кожної людини на вільний розвиток особистості.

5. Демократизм позначає належність всієї влади народу. Ця норма-принцип держави. Це багатоаспектний принцип містить в собі три аспекти: народовладдя, політичний режим і права людини та «реалізується не тільки через державні, але й через правові інститути: права, обов'язки, їх гарантії, правосуддя і т.д.» [1].

6. Верховенство права закріплено у статті 8 Основного Закону України. Це поняття є новим в національній правовій системі.

7. Обопільна відповідальність людини і держави закріплена статтями 3 і 23 Конституції України. Ця норма-принцип як гарант прав і свобод людини і громадянина покладає взаємну відповідальність держави перед людиною та людини перед державою.

Поряд з нормами-принципами, які закріплюють права людини і громадянина в Конституції України містяться норми-принципи, які закріплюють політико-правову основу на демократичних підставах якої відбувається процес формування державності українського народу. По суті це основоположні доктрини, які є основою для гарантування прав і свобод людини і громадянина. До них можна віднести норми-принципи про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави; носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ; державна влада в Україні здійснюється згідно принципу її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; держава гарантує свободу політичної діяльності, а суспільне життя в Україні засновується на принципах політичного, економічного та ідеологічного різноманіття [1].

Крім перелічених вище загально-правових норм-принципів, на наш погляд, існують також власне конституційно-правові норми-принципи, які є гарантами прав і свобод людини і громадянина. До них можна віднести такі норми-принципи як не відчужуваність і непорушність, невичерпність, гарантованість та недопустимість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина:

– не відчужуваність і непорушність прав і свобод людини передбачено статтями 21 і 22 Конституції України. Зміст цієї норми-принципу витікає з теорії природного права, згідно якої дані права і свободи належать кожному індивіду і він має можливість користуватися ними протягом всього життя.

– невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплена статтею 22 Конституції України, означає, що система прав і свобод, яка міститься в Конституції не є закінченою, тобто передбачається можливість

розширення прав і свобод у майбутньому як в процесі розвитку держави і національного права, так і в процесі розвитку і застосування міжнародно-правових актів, які гарантують права і свободи людини і громадянина. Ця норма-принцип дозволяє збільшення числа конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також розширення тлумачення їх змісту та обсягу.

– гарантованість прав і свобод, закріплена у статті 22 Основного Закону України, означає, що конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані.

– недопустимість обмеження прав і свобод проголошена статтею 64 Основного Закону України, яка означає неможливість призупинення нормального порядку реалізації того чи іншого права або свободи людини. Заборонено обмежувати певні права і свободи, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Крім вищеназваних існує ще ряд норм-принципів, які закріплені в Конституції України і котрі є гарантіями прав і свобод людини і громадянина. Нажаль, рамки даного дослідження не дозволяють найбільш докладніше проаналізувати такі норми-принципи, як:

– право на вільний розвиток особистості, яке означає, що кожна людини має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших осіб, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1];

– рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом, який означає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору, шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1];

– рівність прав жінки і чоловіка, яка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіком можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї [1];

– охорона материнства та дитинства, яка забезпечується спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлення пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливості поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

- право громадянства і право його зміни, яке означає, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство;

- гарантованість піклування та захисту громадян, які перебувають за межами держави;

- встановлення національного режиму для іноземців і осіб без громадянства, яке означає, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами.

Крім перелічених норм-принципів які закріплені в Конституції як пріоритетні, Основним Законом передбачається і ряд інших, які є переважно традиційними для Конституції і законів України.

До них відносяться:

- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, який означає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності цих органів або осіб

- відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень

- право на інформацію щодо своїх прав і обов'язків, яке означає, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, і що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, але не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є недійсними;

- недопустимість зворотної дії закону, яка означає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, і що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення;

- право на правову допомогу, яке означає, зокрема, що кожний є

вільним у виборі захисника своїх прав, і що у випадках, передбачених законом, ця допомога дається безоплатно;

- можливість необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу;

- недопустимість подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо), за одне й те саме правопорушення;

- презумпція невинуватості особи, яка означає, зокрема, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, і що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину;

- принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення, який означає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Норми-принципи як гарантії прав і свобод наповнюють декларовані конституційні права реальним змістом, вони роблять ці права дієвими, свідчать про істинність положень Конституції України. Враховуючи пріоритетність і значущість норм-принципів порівняно з іншими гарантіями, які знаходяться в інших законодавчих актах, ці гарантії є найбільш реальними та захищеними державою. Норми-принципи є результатом цілеспрямованої, свідомої діяльності держави, певних її органів.

Юридичні обов'язки поряд з нормами-принципами виступають необхідним компонентом оптимальної взаємодії держави і особистості, без яких неможливі ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні інші становища і прояви суспільного життя. Вони – умова нормального функціонування конституційних інститутів, управління похідними процесами, підтримки стійкості і стабільності в суспільстві, законна перешкода на шляху сваволі, хаосу, неорганізованості, всього деструктивного і того, що заважає нормальному розвитку суспільства.

Взаємозв'язок прав і обов'язків створює урівноважений суспільний стан, інакше говорячи – режим найбільшого сприяння для повсякденної життєдіяльності людей. Таке сполучення відображує розумний баланс інтересів як самої держави, так і її громадян, сприяє досягненню згоди, взаємного порозуміння і соціального компромісу між ними. Не дивлячись на

те, що деякі вчені-конституціоналісти приділяють певну увагу проблемі обов'язків, (В.В. Копейчиков, А.М. Колодій, М.М. Марченко, В.В. Кравченко, О.Ф. Скакун, В.М. Хропанюк, Н.Г. Шукліна та інші), на наш погляд, це питання досліджене вченими набагато меншому ступеню, ніж права. Немає чіткого визначення поняття «обов'язки» і «конституційні обов'язки», не визначена система обов'язків, їх місця в системі конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина. Відповідно ці категорії слабкіше поширені в суспільній і індивідуальній свідомості, в той час як в конкретних і загальних правовідносинах їх рівно стільки, скільки прав. Задача правової науки – звернути на них більшу увагу.

В юридичній літературі можна знайти різні визначення поняття обов'язків. Наприклад, В.М. Хропанюк розуміє під обов'язками обов'язкове здійснення активних дій, які передбачаються нормами права або утримання від здійснення дій, що заборонені юридичними нормами [72, с.259].

Н.Г. Шукліна пропонує наступне визначення обов'язків: це міра обов'язкової поведінки, якої кожний повинен дотримуватись для забезпечення нормального функціонування інших суб'єктів громадянського суспільства [14, с. 199].

П.М. Рабінович визначає обов'язки як закріплену в юридичних нормах необхідність певної поведінки, спрямованої на здійснення відповідного соціального обов'язку [73, с.64].

О.Ф. Скакун іменує юридичні обов'язки як гарантовані законом міри суспільне необхідної (корисної) і державно доцільної поведінки особи, що об'єктивно обумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства [24, с. 198].

В.В. Кравченко надає наступне визначення поняттю обов'язків: «Обов'язки – це об'єктивно обумовлена вимога до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утримуватися від здійснення певних дій» [74, с.91].

М.М. Марченко визначає, що юридичні обов'язки – це встановлені та гарантовані державою вимоги до поведінки людини, офіційна міра повинної поведінки. Він поділяє юридичні обов'язки на конституційні (основні) та на обов'язки, які виникають на основі норм чинного законодавства [71, с.192].

Юридичний обов'язок, на думку російського вченого А.Ф. Черданцева, є мірою визначеної поведінки, яка забезпечена державою [75, с.298].

Є.І. Козлов і О.Є. Кутафін додержуються визначення обов'язків як конституційне закріплених і охоронюваних правовою відповідальністю

вимог, які пред'являються кожній людині і громадянину, пов'язані з необхідністю його участі в забезпеченні інтересів суспільства, держави, інших громадян [76, с.223-227].

Виконання обов'язків виражається як в обов'язковому здійсненні активних дій, які пропонуються нормами права, так і в помірності від вчинення дій, заборонених юридичними нормами, при цьому, в першому випадку, громадяни, посадові особи, державні і громадські організації повинні активно діяти щоби реалізувати норми права, які встановлюють гарантії прав і свобод людини, а в іншому – навпаки, не робити заборонених дій.

Юридичні обов'язки тісно пов'язані з суб'єктивним правом; це парні, взаємозалежні поняття. Відомо, що будь-яка правова норма носить представницько-зобов'язуючий характер, і вже тому передбачає як можливу, так і належну поведінку. Обов'язок – спосіб забезпечення прав, умова їх реальності і ефективності. Якщо суб'єктивне право – це сфера влади і свободи особи, то юридичний обов'язок – необхідність і підпорядкування. Носій обов'язку повинен розуміти і усвідомлювати свою «несвободу» і зв'язаність заради загального блага.

Функціональне призначення юридичних обов'язків – користуватися суб'єктивним правом, виконувати свою частину роботи в загальному механізмі правового регулювання, направляти діяльність індивідів в потрібне русло; а соціальне – формувати належну правосвідомість і правову культуру громадян, служити дисциплінуючим факторам, усталити законність і правопорядок в суспільстві. Отже, обов'язки як гарантії юридичних прав людини треба розглядати у двох аспектах: перший – обов'язки держави і державних органів, другий – обов'язки громадян.

Держава, яка закріплює права і свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання по створенню сприятливих умов для їх ефективного забезпечення:

- надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань;
- захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення.

Ці зобов'язання держави зафіксовані в законодавстві, і є юридичними гарантіями їх реалізації, охорони і захисту. Права і свободи людини та громадянина встановлюють не тільки межі державної влади, за які вона не

може вийти без ризику протистояти волі народу і протиставить себе народу, але і визначають зовнішні межі народного і національного суверенітету [77, с.116].

Конституційне право закріплює основні обов'язки людини і громадянина, які носять загальний характер, не залежать від конкретного правового статусу особи, закріплюються на вищому, конституційному рівні. Основні обов'язки є складовою частиною правового статусу особи і забезпечують нормальне функціонування держави та життєдіяльність суспільства. В конституційне закріплених основних обов'язках узагальнені ті найбільш концентровано відображені вимоги, в виконанні яких виявляється відповідальність особистості перед суспільством, громадянина перед державою, належне відношення громадянина до державних і суспільних інтересів, активне включення його в охорону цих інтересів. Держава в системі обов'язків вказує доцільність, соціальне корисний та необхідний варіант поведінки. Частина обов'язків як елемент правового статусу поширюється на всіх осіб, що мешкають в державі.

Таким чином, правовий статус людини і громадянина характеризується не тільки його правами і свободами, але й обов'язками. Включення обов'язків в правовий статус індивіда не коливає принципів свободи та правової держави, оскільки права одних осіб, що не закріплені обов'язками інших, реалізовані бути не можуть.

Всі сфери дії правового статусу в єдності прав і обов'язків – це «простір свободи», заснований на свободі вибору, самовизначення та відповідальності особистості перед суспільством та своїми співгромадянами. Свобода та відповідальність відображує об'єктивну необхідність визначених форм поведінки, відповідних інтересам суспільства та інших людей. Держава керується цими інтересами та вимагає виконання обов'язків і визначає заборону, що пов'язана з неналежним використанням прав і свобод громадянами з метою захищати інтереси суспільства та держави, права інших осіб.

Необхідність встановлення обов'язків прямо передбачається в частині 3 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, мова йде про те що право людини на вільне вираження свого погляду зв'язано з певними обмеженнями, які, однак, повинні встановлюватися законом і бути необхідними для поважання прав і репутації інших осіб, а також для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення і в статті 20 цього ж пакту, яка передбачає заборону пропаганди війни,

виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті [78].

Виконання обов'язків розглядається як юридична і моральна підстава для людини вимагати від інших громадян, організацій і держави забезпечення його власних прав і домагання. В обов'язках виражаються як особисті, так і загальнозначущі інтереси. Обов'язок відповідає також інтересам самої зобов'язаної особи, а в кінцевому рахунку – меті і задачам всієї політико-правової системи.

Обов'язки держави є визначена законом і об'єктивно обумовлена поведінка вищих органів влади, спрямована на забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина. Вони поділяються на прямі і опосередковані. Прямі обов'язки – це обов'язки, які прямо вказані в діючій Конституції. Опосередковані обов'язки – це обов'язки, які випливають з необхідності забезпечити права і свободи людини, що гарантуються державою для її громадян [1].

В залежності від сфери застосування обов'язки людини і громадянина можна поділити на:

- економічні (наприклад, віддавати частину індивідуального прибутку, доходу на загальносуспільні потреби);
- політичні (наприклад, протистояти насильству, вдаватися тільки до мирних засобів задоволення своїх політичних інтересів);
- соціальні (наприклад, обов'язок працювати);
- фізичні (наприклад, утримувати і захищати своїх неповнолітніх дітей);
- особистісні (наприклад, поважати честь, гідність, сумління, думки і погляди людей або їхніх спільностей; виховувати своїх дітей);
- культурні (наприклад, дбайливо ставитися до пам'яток історії людства);
- екологічні (наприклад, не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані їм збитки).

Варто наголосити, що розмаїття наукових підходів до поняття і класифікації юридичних обов'язків людини і громадянина є нормальним явищем. Поділ юридичних обов'язків на певні групи залежно від різних критерієм є досить умовним. Окремі обов'язки містять ознаки, котрі дозволяють відносити їх одночасно до двох або навіть до трьох груп і лише деякі з них можна віднести до однієї групи обов'язків.

Враховуючи вищенаведене, основним результатом дослідження щодо обов'язків як гарантій юридичних прав людини є наступні висновки:

1. **Обов'язки** – це визначені законом та об'єктивно обумовлена поведінка держави, її органів, юридичних і фізичних осіб, спрямована на виконання і дотримання норм права з метою забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина.

2. Однієї з суттєвих гарантій прав і свобод людини і громадянина є обов'язки держави і державних органів, які за допомогою політики і права зобов'язані забезпечити науково обґрунтовані стабільні умови громадянам для реалізації прав і свобод.

3. **Обов'язки держави** поділяються на **прямі**, які прямо вказані в Конституції України, і **опосередковані**, які випливають з необхідності забезпечити права і свободи людини, що гарантуються державою для громадян.

4. **Обов'язки особи** поділяються на **обов'язки людини**, котрі повинна виконувати кожна людина, яка мешкає в державі і **обов'язки громадянина**, які виконують лише громадяни держави.

5. В залежності від сфери застосування обов'язки людини і громадянина поділяються на: **економічні**, **політичні**, **соціальні**, **фізичні**, **особистісні**, **культурні**, **екологічні**.

6. Проблема обов'язків держави, державних органів і посадових осіб потребує подальшого розширення і наукового вивчення.

3.3. Юридична відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина в Україні

Юридична відповідальність посідає особливе місце в системі гарантій прав і свобод особи. Вона є специфічним юридичним засобом забезпечення реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина і здійснення закріплених в законодавстві обов'язків. В юридичній науці є різні визначення юридичної відповідальності. Наприклад, В.В. Копейчиков визначає юридичну відповідальність як застосування до правопорушників заходів державного примусу каральної спрямованості, понесення ними втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру [79, с.152].

А.Ф. Черданцев визначає юридичну відповідальність як обов'язок особи, що вчинила правопорушення, перетерплювати несприятливі наслідки (позбавлення) [75, с.316].

На думку П.М. Рабіновича юридична відповідальність – це закріплені в законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок

правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [73, с.136].

К.Б. Венгеров визначає юридичну відповідальність, як встановлену законом міру впливу на правопорушника, яка вабить для нього несприятливі наслідки, що застосовуються державними органами [80, с.469].

І.М. Сенякин визначає, що юридична відповідальність представляє собою виникле з правопорушень правове відношення між державою – в особі його спеціальних органів і правопорушником, на якого покладається обов'язок перетерплювати відповідні позбавлення і несприятливі наслідки за здійснення правопорушення, за порушення вимог, які містяться в нормах права [81].

О.Ф. Скакун надає наступне визначення поняттю юридичної відповідальності: це передбачені законом вид і міра державно-владного примусу відносно особи, позбавлення її певних благ особистого, організаційного і майнового характеру за скоєне правопорушення [24, с.466].

Таким чином, більшість вчених, як вітчизняних так і російських дають в принципі вірне визначення поняття, однак вони відображують будь-яку одну ознаку відповідальності, тобто юридична відповідальність – заходи державного примусу; відповідальність – обов'язок особи перетерплювати несприятливі наслідки і зазнати примусове позбавлення певних цінностей; відповідальність – міра впливу на правопорушника; відповідальність – правове відношення між державою і правопорушником.

Отже, відповідальність з точки зору її практичного застосування є міра державно-владного характеру, яка застосовується державою з метою покарання правопорушника і припинення подальших порушень прав і свобод людини як самим правопорушником, так і іншими особами. Якщо би громадяни не знали про те, що за порушення прав і свобод людини їх чекає державно-владні міри карального характеру, правопорушення привели б до непередбачених наслідків.

Основна риса юридичної відповідальності – штрафне, каральне призначення. При цьому кара – не самоціль, а засіб перевиховання правопорушника. Поряд з покаранням юридична відповідальність виконує відбудовну функцію, тобто служить відновленню порушених прав особистості або держави. Юридична відповідальність – одна з форм соціальної відповідальності. Крім юридичної відповідальності, в суспільстві діють і такі форми соціальної відповідальності, як: моральна, політична, організаційна, суспільна, партійна та інші. Організаційна і політична

відповідальність застосовуються в таких формах, як звіт, відставка, моральна – осудження суспільною думкою, партійна – виключення з партії і т.п. В сукупності всі ці види відповідальності призначаються для забезпечення упорядкованості, стабільності суспільних відносин і різних сферах життєдіяльності суспільства, в тому числі і для забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина. Але юридична відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина відрізняється від всіх інших видів соціальної відповідальності наступними специфічними ознаками:

1. Спирається на державний примус в формі каральних і правоустановчих (компенсаційних) способів. Державний примус – це державно-владний вплив відповідних державних органів і службових осіб на поведінку людей. Міри державного примусу є мірами правового характеру, вони носять легальний характер і здійснюються тільки компетентними органами в певних законом формах.

2. Виражається в обов'язку особи перетерплювати певні позбавлення – втрату конкретних благ особистого (позбавлення свободи, посади та ін.), організаційного і майнового характеру (конфіскація майна, штраф) за свою вину, тобто нести кару, яка є новим, додатковим, юридичним обов'язком, що не існував до правопорушення.

3. Наступає тільки за здійснені чи здійснювані правопорушення при встановленні складу правопорушення, тобто за дії чи бездіяльність, яке вже мало місце, відбулося.

4. Здійснюється компетентним органом в суворій відповідності із законом, а саме з санкціями норм права, якими встановлюються вид і міра позбавлень. Юридична відповідальність є реалізація санкції правової норми в конкретному випадку стосовно до конкретної особи.

5. Здійснюється в ході правозастосовної діяльності при дотриманні певного процедурно-процесуального порядку і формі, встановлених законом (цивільно-процесуальним і кримінально-процесуальним, законом про адміністративні правопорушення). Поза процесуальної форми юридична відповідальність не можлива [24, с.468].

Юридична відповідальність тісно пов'язана з санкцією правової норми і в цій якості з'являється як примусово виконавчий обов'язок, який виник у зв'язку з правопорушенням і реалізується в конкретному правовому відношенні, тобто в цьому проявляється теоретичний аспект юридичної відповідальності. Підставою для юридичної відповідальності є правопорушення, де особливе значення грає його склад, тобто наявність всіх

елементів, які складають факт правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона), виступаючих в нерозривній єдності як єдине ціле. Однак склад правопорушення – це вирішальна, але не єдина підстава юридичної відповідальності. Підставою юридичної відповідальності в широкому значенні є наявність трьох підстав: нормативної, фактичної, процесуальної.

Нормативна підстава – це наявність норми права, що передбачає можливість покладання відповідальності (наприклад, стаття Особливої частини Кримінального кодексу).

Фактична підстава – це наявність факту правопорушення, з яким зв'язується виникнення правовідносин, в рамках якого реалізується юридична відповідальність (наприклад, вчинений злочин).

Процесуальна підстава – це наявність правозастосовного акту, який конкретизує загальні розпорядження охоронної норми права, визначає вид і міру юридичної відповідальності (наприклад, винесений судом обвинувальний вирок) [30, с.119-123]. Склад правопорушення – це фактична підстава для юридичної відповідальності, а норма права-правова підстава, без якої юридична відповідальність немислима. Правопорушення вказує на момент виникнення юридичної відповідальності, породжує певні правовідносини і відповідну відповідальність особи, яка вчинила його.

Мета юридичної відповідальності – попередження правопорушень. Вона досягається тільки через виправлення і перевиховання правопорушників, виховання всіх громадян в дусі поваги законів. Мета конкретизується в функціях юридичної відповідальності, серед яких виділяються: каральна, попереджувальна, відновлювальна (компенсаційна), виховна.

Каральна (деякі автори називають її м'якше – штрафною, хоча суть від цього не змінюється). Вона свідчить про те, що юридична відповідальність є, по-перше, актом відплати держави по відношенню до правопорушника, по-друге, засобом, попереджувачим нові правопорушення.

Попереджувальна, або превентивна функція, покликана забезпечити попередження нових правопорушень через загрозу для правопорушника зазнати певних втрат за скоєне правопорушення.

Відновлювальна чи компенсаційна функція притаманна майновій відповідальності. Стягнення заподіяної шкоди з правопорушника компенсує збитки потерпілій стороні, відновлює її майнові права.

Виховна функція виражається в тому, що за її допомогою здійснюється

психологічний вплив на свідомість правопорушника. Всі ці функції дозволяють юридичній відповідальності виступити у якості ефективності гарантій прав і свобод особи [37, с.67].

До основних принципів юридичної відповідальності відносяться: а) відповідальність лише за діяння, а не за виявлення наміру; б) справедливість; в) законність; г) цілеспрямованість; д) невідворотність; е) гуманність; ж) своєчасність.

Відповідальність лише за діяння, що є протиправним. Цей принцип звернений головним чином до законодавця і потребує від нього встановлення мір юридичної відповідальності лише за ті діяння, які за своїм об'єктивним властивостям є суспільне шкідливими (небезпечними), суперечать нормам права, цінностям суспільства. Зміст даного принципу безпосередньо торкається також діяльності правозастосовника (юрисдикційних органів).

Принцип справедливості охоплює своїм змістом наступні вимоги: не можна за проступки встановлювати кримінальні покарання; недопустимо вводити міри покарання і стягнення, принижуючі людську гідність; закон, який встановлює відповідальність або посилює її, не може мати зворотної сили; за одне правопорушення можливо лише одно юридичне покарання; каральна відповідальність повинна відповідати тяжкості вчиненого правопорушення.

Принцип законності означає, що юридична відповідальність: може мати місце лише за діяння, які передбачені законом; застосовується в суворій відповідності з процедурно-процесуальними вимогами закону (процесуальна регламентованість – необхідна умова законного застосування юридичної відповідальності); передбачає обґрунтоване застосування, тобто факт здійснення конкретного правопорушення повинен бути встановлений як об'єктивна істина.

Принцип цілеспрямованості означає відповідність вибраної у відношенні порушника міри впливу цілям юридичної відповідальності. Даний принцип передбачає індивідуалізацію державно-примусових мір в залежності від тяжкості вчиненого правопорушення, особистісних властивостей правопорушника, а також можливість зм'якшення і навіть відмови від застосування мір відповідальності у випадку, якщо її цілі можуть бути досягнуті іншим шляхом.

Принцип невідворотності виражається в тому, що ні одне правопорушення не повинно залишитися «непоміченим» для держави; застосування мір відповідальності за здійснення правопорушника повинно

бути швидким і оперативним, а також виражається в необхідності високого професіоналізму персоналу правоохоронних органів.

Термін «відповідальність» не однозначний, вона може бути як позитивною (перспективною) та негативною (ретроспективною). В першому випадку терміном «відповідальність» позначається не що інше, як борг, позитивний обов'язок, що витікає із соціальної, службової та іншої ролі суб'єктів. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність покладається вже за скоєне діяння (правопорушення), тобто за порушені права і свободи людини і громадянина.

За галузевою ознакою юридичну відповідальність поділяється на такі види: а) кримінальна; б) адміністративна; в) дисциплінарна; г) матеріальна; д) цивільно-правова; є) конституційно-правова; ж) міжнародно-правова. При цьому всі види юридичної відповідальності передбачають санкції за правопорушення прав і свобод людини, а правопорушник зазнає державного примусу.

Кримінальна відповідальність, під якою треба розуміти закріплену в кримінальному законі оцінку від імені держави в особі уповноважених нею органів конкретного діяння як злочину, настає за скоєння злочинів проти прав і свобод людини і громадянина, вичерпний перелік яких передбачено статтею 51 Кримінального кодексу України. Така відповідальність настає з моменту офіційного звинувачення, визначеного тільки в судовому порядку. Міри кримінальної відповідальності найбільш жорсткі заходи, ніж в інших видах юридичної відповідальності: довічне позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешт, конфіскація майна, службові обмеження для військовослужбовців, виправні роботи, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю, позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, штраф.

Адміністративна відповідальність застосовується за адміністративні правопорушення, які посягають на права і свободи громадян, органами державного управління. Стаття 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає наступні види адміністративних посягань: попередження, штраф, сплатне вилучення предметів, що з'явилися знаряддям здійснення злочину або об'єктом адміністративного правопорушення, конфіскація, позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права управління транспортними засобами, право полювання), виправні роботи,

адміністративний арешт.

Дисциплінарна відповідальність застосовується адміністрацією підприємств, установ і організацій за вчинені дисциплінарні проступки, які порушують права і інтереси громадян в процесі трудової діяльності робітниками у відповідності з правилами внутрішнього трудового розпорядку, дисциплінарними статутами і положеннями, а також в порядку підлеглості. До заходів дисциплінарної відповідальності відносяться: догана, переведення на іншу роботу, звільнення (стаття 147 КЗпП України) [82].

Матеріальна відповідальність передбачає обов'язок робітника відшкодувати підприємству, установі, організації заподіяну за його виною шкоду внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність згідно статтям 130-135 Кодексу законів про працю України може бути повною чи обмеженою в залежності від ступеню вини, розміру заподіяної шкоди, майнового стану працівника, а також інших конкретних обставин.

Цивільно-правова відповідальність – це покладання на особу, відповідальне за невиконання або неналежне виконання зобов'язань або за порушення іншого, охоронюваного законом права, несприятливих майнових наслідків, передбачених правовою нормою [83, с.413]. Вона є наслідком порушення зобов'язань, що зазначені в цивільно-правових або в господарчих договорах і в силу позадоговірних зобов'язань, а також у випадках вчинення шкоди здоров'ю чи майну особи (відшкодування майнових втрат, відміна незаконних умов, штрафи та інші заходи). Цей вид відповідальності настає за заподіяння шкоди, тобто применшення абсолютного майнового (пошкодження, знищення) або особистого немайнового (здоров'я, життя) блага, охоронюваного законом, а також фізичні або моральні страждання потерпілого та інші негативні наслідки (моральна шкода) [67, с. 4].

Міжнародно-правова відповідальність застосовується за вчинені державами міжнародні правопорушення, які поділяються на злочини і делікти. До числа злочинів відносяться порушення обов'язків, настільки істотних для захисту корінних інтересів міжнародного суспільства, що воно кваліфікує їх як особливо небезпечні і тяжкі. До них відносяться всі серйозні порушення зобов'язань, важливих для забезпечення миру і безпеки (перш за все агресія), для захисту прав людини (рабства, геноцид, апартеїд), для охорони навколишнього середовища (великомасштабні забруднення океану або атмосфери). Правопорушення, які не відносяться до категорії злочинів, є міжнародними деліктами.

Конституційно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, передбачений нормами конституційного законодавства, що означає здійснення функцій і повноважень до Конституції і законів України (позитивний аспект) або виникнення негативних наслідків, небажаного стану чи зміни статусу об'єкту відповідальності в разі порушення конституційного законодавства України (негативний аспект).

Узагальнюючи вищенаведене, стосовно нормативно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні можна зробити наступні висновки:

1. Нормативно-правові гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина – це сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація прав і свобод особистості, порядок охорони і захисту, тобто – це об'єктивне право. За елементами вони поділяються на норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки та юридичну відповідальність.

2. Норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

3. Процесуальні норми – це передбачена законодавством система умов і засобів організаційно-процедурного характеру, які регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і свобод людини і громадянина.

4. Обов'язки – це визначені законом та об'єктивно обумовлена поведінка держави, її органів, юридичних і фізичних осіб, спрямована на виконання і дотримання норм права з метою забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина.

5. Однією з суттєвих гарантій прав і свобод людини і громадянина є обов'язки держави і державних органів, які за допомогою політики і права зобов'язані забезпечити науково обґрунтовані стабільні умови громадянам для реалізації прав і свобод. Обов'язки держави поділяються на прямі, які прямо вказані в Конституції України і опосередковані, які впливають з інших нормативних актів в зв'язку з необхідністю забезпечити права і свободи людини, що гарантуються державою для її громадян.

6. Обов'язки особи поділяються на обов'язки людини, котрі повинна виконувати кожна людина, яка мешкає в державі і обов'язки громадянина, які

виконують лише громадяни держави. В залежності від сфери застосування вони поділяються на: економічні, політичні, соціальні, фізичні, особистісні, культурні, екологічні.

7. Юридична відповідальність – це встановлені державою міри впливу державно-владного (примусового) характеру, які закріплені Конституцією і іншими нормативними актами, а також міжнародними договорами, в силу яких правопорушник повинен перетерплювати несприятливі наслідки і позбавлення особистого, організаційного і майнового характеру за скоєння порушення гарантій прав і свобод людини і громадянина з метою покарання і профілактики подальших правопорушень.

8. Позитивним явищем правотворчої діяльності нашої держави є те, що вперше узаконена і розвивається інститут конституційно-правової відповідальності органів державної влади і посадових осіб, а також посилення юридичної відповідальності новим Кримінальним кодексом за порушення деяких прав і свобод громадян, і узаконення відповідальності за такі правопорушення як екоцид, геноцид та інші.

9. В сучасних умовах головним фактором ефективного забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина є суди загальної юрисдикції, у зв'язку з чим виникла необхідність закріпити на законодавчому рівні методику розрахунку суми шкоди і облік цивільних справ про стягнення матеріальної і моральної шкоди з державних органів і органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб за порушення прав і свобод особистості, які розглядаються судами загальної юрисдикції.

10. Вдосконалення, подальшого розширення та посилення відповідальності потребують ті норми Кримінального кодексу і Кодексу про адміністративні правопорушення, які передбачають відповідальність за правопорушення, що заподіюють шкоду більшій кількості людей або тягнуть за собою тяжкі наслідки для здоров'я людей і навколишнього середовища.

Висновки до розділу 3

Права людини, гарантовані Конституцією та міжнародними угодами нашої країни, мають бути реалізовані. Один із засобів реалізації прав людини полягає у тому, що їх можна захистити у випадку порушення.

Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. В останні роки це питання є предметом серйозного наукового аналізу. Конституційне прагнення розвивати і зміцнювати

демократичну державу неможливо реалізувати без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій. Держава зобов'язана проявляти активність у забезпеченні прав людини, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод і система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи утворюють юридичний механізм захисту прав людини.

При цьому головне завдання українського суспільства – не забувати, що держава не дарує права, вона лише закріплює їх у законі та забезпечує їх реалізацію. Якщо ж держава ігнорує природні права людини чи, понад те, утискує, знищує їх, перешкоджає їх здійсненню чи створює умови для реалізації прав лише для певної групи осіб, прошарку, класу, її характеризують як антидемократичну. Така держава не має права на існування, оскільки не виконує свого головного призначення – вона не захищає індивідуальні права людини як вираження свободи та гідності кожної людської істоти.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження національних гарантій прав і свобод людини та громадянина дає можливість сформулювати такі висновки:

1. Нині існують різні підходи до визначення гарантій прав людини, що багато в чому пов'язано як з об'ємом, так і зі складністю питання. У цьому визначенні повинні знайти своє віддзеркалення ознаки й особливості, які в загальному вигляді освітлювали найголовніші характеристики гарантій, розкривали різноманіття засобів забезпечення реальності прав особи, які існують і функціонують у демократичному суспільстві. Такими характеристиками повинні бути:

- по-перше, матеріальний зміст гарантій, тобто те, у чому вони, в загальному вигляді знаходять свій прояв в реальному повсякденному житті;
- по-друге, їх функціональне призначення, тобто у визначенні повинні бути вказані ті завдання, які покликані виконувати гарантії прав і свобод особи.

Враховуючи вищевикладене, вважаю, що матеріальним змістом гарантій виступають загальні умови і спеціальні засоби, а функціональне призначення – це, передусім, забезпечення фактичної реалізації, надійної охорони, а в разі порушення – захисту прав і свобод людини та громадянина.

2. Критеріями, які покладені в основу класифікації гарантій виступає їх соціальна природа, сфера дії, функції, характер (об'єктивний чи суб'єктивний), суб'єкт здійснення, стадії реалізації прав і свобод, спосіб юридичного оформлення, галузева належність, вид соціального блага, що гарантується. Потрібно зазначити, що гарантії прав і свобод особи поділяються на:

- гарантії – умови;
- гарантії – засоби і способи.

Такий розподіл гарантій має дуже важливе теоретичне і практичне значення для суспільства: по-перше, ці гарантії створюють систему охорони і захисту державою прав, свобод та обов'язків, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань; по-друге, створює умови для підвищення ефективності їх реалізації. У такому відношенні важливо розрізнити систему загальних, економічних, соціальних, політичних, ідеологічних умов і спеціальних (правових) гарантій, які постійно знаходяться в діалектичному зв'язку і взаємозалежності.

3. Національні гарантії прав і свобод людини та громадянина посідають

особливе місце в системі гарантій. Це зумовлено місцем права в регулюванні суспільних відносин в умовах формування правової, демократичної держави. Національні гарантії – це сукупність правових умов, засобів та способів, що визначають процедуру, за допомоги якої особа може реально захищати свої права і свободи відповідно до законних підстав, передбачених Конституцією України, законодавчими актами та поточним законодавством.

4. Теза про те, що національні гарантії є найважливішими засобами забезпечення прав і свобод людини та громадянина, підкріплюється тим, що:

- по-перше, саме за допомоги національних гарантій можливе ефективне здійснення як охорони, так і захисту прав і свобод людини та громадянина, бо саме в юридичних нормах закріплені відповідні засоби забезпечення;

- по-друге, національні гарантії встановлюють межі прав і свобод людини та громадянина, а це є необхідною умовою існування індивіда в суспільстві;

- по-третє, з одного боку, норма права, що закріплює права і свободи людини та громадянина потребує певних гарантій, а з іншого боку, закріплюючи правило поведінки, сама норма виступає гарантією.

5. З метою повної адаптації національного законодавства до міжнародних та європейських вимог, стандартів та нормативів в галузі прав людини, запропоновано створити оптимальні правові правозастосовні механізми реалізації і захисту прав та свобод людини в Україні.

6. На основі результатів дослідження всіх типів правових систем та соціально-політичних та правових явищ, що мають місце в умовах глобалізації, встановлено, що відбувається зближення правових типів, оскільки чітко визначилася загальнокультурна основа правових систем.

Правова система сучасної України, як і все суспільство, перебуває в перехідному стані й певною мірою зберігає деякі риси колишньої (соціалістичної системи), з якої вона сформувалася, елементи слов'янського типу, а за період інтеграції правової системи України до загальноєвропейської в українській правовій системі спостерігаються елементи Романо-германського типу, який входить до загальноєвропейської правової системи як особливий європейський різновид.

7. Національні гарантії поділяються на дві основні групи: нормативно-правові і організаційно-правові.

Нормативно-правові гарантії прав людини – це сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація, порядок охорони і

захисту прав і свобод особистості, тобто це об'єктивне право.

Організаційно-правові гарантії прав людини – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, а також політичні партії і громадянські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості і правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми права і свободами.

8. Нормативно-правові гарантії прав людини поділяються на загальні і інституційні. Загальні гарантії – це система економічних, політичних, соціальних, духовних, ідеологічних, організаційних та інших відношень, чинників, що декларуються Основним Законом і створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов і передумов для реалізації прав і свобод громадянина, без яких вимоги особистості до суспільства носили б чисто формальний характер. Вони поділяються за елементами на норми-принципи, обов'язки, юридичну відповідальність та процесуальні гарантії.

Норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Обов'язки – це визначені законом та об'єктивно обумовлена поведінка держави, її органів, юридичних і фізичних осіб, спрямована на виконання і дотримання норм права з метою забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина. Вони поділяються на обов'язки держави і обов'язки особи.

Юридична відповідальність – це встановлені державою міри впливу державно-владного (примусового) характеру, які закріплені Конституцією і іншими нормативними актами, а також міжнародними договорами, в силу яких правопорушник повинен перетерплювати несприятливі наслідки і позбавлення особистого, організаційного і майнового характеру за скоєння порушення гарантій прав і свобод людини і громадянина з метою покарання і профілактики подальших правопорушень.

Процесуальні гарантії – це передбачена законодавством система умов і засобів організаційно-процедурного характеру, які регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і свобод людини і громадянина.

9. Інституційні гарантії – це система правових засобів і способів, які

сприяють реалізації, охороні і захисту прав і свобод людини і громадянина, а також усуненню порушень специфічними правовими засобами. Вони поділяються: а) за видами прав і свобод людини і громадянина на гарантії економічних прав, гарантії політичних прав, гарантії соціальних прав, гарантії громадянських прав, гарантії ідеологічних прав, гарантії культурних прав; б) в залежності від території поширення: на внутрішньодержавні (національні), які підрозділяються на державні, локальні і корпоративні; і міжнародні гарантії, які підрозділяються на всесвітні та регіональні; в) в залежності від того, якими соціальними нормами вони встановлені: на нормативно-правові і нормативно – не правові; г) в залежності від форми закріплення в нормативних актах: на конституційні і галузеві; д) в залежності від характеру правових норм: на матеріальні і процесуальні; є) за способом викладення в нормативно-правових актах – на прості, складні і змішані; ж) в залежності від того, які органи залучаються до захисту прав і свобод людини – на судові і не судові; з) в залежності від функціональної спрямованості – на гарантії реалізації, гарантії охорони і гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина.

10. Організаційно-правові гарантії прав людини класифікуються за наступними підставами: 1) в залежності від сфери дії: національні (внутрішньодержавні) і міжнародні (інтернаціональні); 2) за засобом створення: державні, які створює держава, і недержавні, які створюються як громадські організації; 3) враховуючи характер діяльності, спрямований на захист «прав: на органи-гаранти загальної і органи-гаранти спеціальної компетенції; 4) враховуючи територію поширення компетенції органів: центральні і місцеві; 5) за змістом їх діяльності: контрольні, процедурні та організаційно-технічні; 6) за функціями органів-гарантів: організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні і організаційно-ідеологічні; 7) за формами влади: парламентські, президентські, судові, прокурорські, управлінські, контрольні і місцеві.

11. Головним організаційно-правовим гарантом прав людини є демократична, соціальна і правова держава, її роль визначається через тип держави, її статус, функції, механізм, форму, державний лад і його принципи, систему права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України, Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – редакція від 30.09.2016.
2. Академічна юридична думка [Текст] / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького ; уклад. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук ; ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін-Юре, 2008. - 503 с.
3. Воеводин Л.Д. Реализация конституционных прав и свобод советских граждан и деятельность высших представительных органов власти социалистического государства. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 160 с.
4. Мальцев Г.В. Социалистическое право и свобода личности. Теоретические вопросы. – М.: Юрид. лит., 1988. – 143 с.
5. Патюлин В.А., Семенов П.Т. Свобода личности в СССР и ее гарантии// «Советское государство и право». – М., 1961. – №8. – С. 17-27.
6. Ростовщиков И.В. Права и свободы личности в СССР и роль органов внутренних дел в их обеспечении: Автореф. Дис.. канд. юрид. наук. – М., 1984. – 20 с.
7. Толкачев К.Б. Место органов внутренних дел в механизме реализации личных конституционных прав и свобод граждан: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук (12.00.07). – М., 1984. – 20 с.
8. Лысенков С.Л. Гарантии прав и свобод личности в советском обществе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук (12.00.02). – К., 1976. – 23 с.
9. Лысенков С.Л. Формы правового регулирования деятельности органов внутренних дел по обеспечению реализации конституционных прав и свобод советских граждан. – К.: КВШ МВД СССР, 1981. – 36 с.
10. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 19 с.
11. Гуренко М.М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини та громадянина: Монографія. – К.: НАВСУ, 2011. – 218 с.
12. Болдырев С.Н. Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ростовский юрид. ин-т. – Ростов-на-Дону, 2011. – 27 с.
13. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ НАВСУ. – К., 2003. – 20 с.

14. Шукліна Н. Г. Конституційно–правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: моногр. / Шукліна Н. Г. – К.: 5Центр навчальної літератури, 2005. – 614 с.
15. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
16. Балакірева Р.С. Конституційне право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р.С. Балакірева – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 210 с.
17. Корельский В.М., Перевалов В.Д. Теория государства и права: Учебник для вузов / – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА – ИНФРА, 2010. – 616 с.
18. Рогатюк К.В. Правовий статус особи: доктринальні аспекти визначення та розуміння // Науковий вісник КНУВС. – К., 2006. – № 4. – 110-115 с.
19. Наливайко О.І. Функціональне призначення права у процесі захисту прав людини // Наук. вісник Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1. – С. 57-64.
20. Шаповал В., Крижанівський С. Конституція України 1996 року з прав людини: питання державно-правової теорії // Український часопис прав людини. – 2006. – № 3-4. – С. 13-18.
21. Орзіх М.П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні // Право України. – 2012. – № 4. – С. 16-19.
22. Горова О.Б. Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією (роль міжнародно-правових норм в цьому процесі): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАВСУ. – К., 2010. – 20 с.
23. Лебедев В.М. Прямое действие Конституции Российской Федерации и роль судов // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 2-7.
24. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2011. – 656 с.
25. Добровольская А.И. Гарантии прав граждан в советском уголовном судопроизводстве // Сов. государство и право. – 1980. – № 2. – С. 128-135.
26. Малейн Н.С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Совет. государство и право. – 1974. – № 6. – С. 39-42.
27. Нерсисянц В.С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан / Социалистическое правовое государство: концепция и пути

реализации. – М., 1990. – С. 60-61.

28. Никитин А.Ф. Словарь-справочник по праву / – М.: «Акалис», 1995. – 140 с.
29. Олійник А.Ю., Гусарев С.Д., Слюсаренко О.Л. Теорія держави і права: Навч. посібник – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 176 с.
30. Погребной И.М., Шульга А.М. Теория права: Учеб. пособие. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. – 148 с.
31. Словарь иностранных слов. – 15-е изд., доп. – М.: Русский язык, 1998. – 608 с.
32. Філонов О.В., Субботін В.М. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 215 с.
33. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
34. Пустовіт Ж.М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 16 с.
35. Чхиквадзе В.М., Лукашова Е.А. Социалистическая концепция прав человека – М.: Наука, 1986. – 221 с.
36. Погорілко В.Ф. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону – К.: Правова держава, 1997. – 156 с.
37. Волинка К. Проблема збереження прав і свобод особи в Україні // Людина і політика. – 2010. – № 1. – С. 64-68.
38. Кримінальний кодекс України, Верховна Рада України; Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III – Редакція від 05.01.2017.
39. Цивільний кодекс України, Верховна Рада України; Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV – Редакція від 02.11.2016.
40. Сімейний кодекс України, Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III – Редакція від 10.11.2016.
41. Про зайнятість населення, Верховна Рада України; Закон від 05.07.2012 № 5067-VI – Редакція від 30.08.2016.
42. Про колективні договори і угоди, Верховна Рада України; Закон від 01.07.1993 № 3356-XII – Редакція від 01.01.2015.
43. Про відпустки, Верховна Рада України; Закон від 15.11.1996 № 504/96-ВР – Редакція від 11.06.2016.
44. Про поштовий зв'язок, Верховна Рада України; Закон від 04.10.2001 № 2759-III – Редакція від 28.06.2015.

45. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, Верховна Рада України; Закон від 23.02.2006 № 3477-IV – Редакція від 02.12.2012.
46. Пазюк А.В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна. – К.: МГО Прайвесі Юкрейн, 2011. – 258 с.
47. Шульга А.М. Теорія держави і права: навчальний посібник: стислий курс / А. М. Шульга. – Х. : ХНУВС, 2009. – 260 с.
48. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін Загальна теорія держави і права: підручник (для студентів юридичних вищих навчальних закладів)/ – Х.: Право, 2009. – 584с.
49. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
50. Шинкарук В.І. Філософський словник / – Друге видання. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1986.
51. Современная украинская энциклопедия: в 16 т. – Т. 9. – Х. : Клуб Семейного Досуга, 2005. – 416 с.
52. Оніщук М. Рішення судів у частині майнових стягнень виконуються лише на вісім відсотків / Оніщук М. // Голос України. – 11.04.2008. – № 70 (4320).
53. Рішення Конституційного Суду України 25.12.1997 року по справі № 9-зп./ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
54. Право на судовий захист в Україні. Зміст і механізм реалізації. Стаття Дениса Дикого для видання «Юридична газета»./ Режим доступу: <http://felix.kh.ua>
55. Колот А. Соціальні стандарти і реалізація конституційних прав громадян // Профспілк. газета. – 2007. – 26 лютого – С. 3.
56. Козюбра М. Права і свободи людини і громадянина у новій Конституції України // Адвокат. – 2009. – № 2. – С. 3-6.
57. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Оніщенко Н.М. ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, НАН України. – К., 2002. – 426 арк.
58. Добрянський С. Інститут прав людини у сучасному міжнародному праві // Незалежний культурологічний часопис. – 2011. – № 21. – С. 206-210.

59. Добрянський С. Міжнародні стандарти прав людини: до характеристики деяких сучасних тенденцій розвитку // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. – Львів, 2012. – С. 22-25.
60. Буткевич В. Чи варто скаржитись в ООН?: (Бесіда з чл. підкомісії міжнар. права ООН) // Молодь України. – 2002. – 12 листопада.
61. Дутка Г. Закон в ієрархічній системі нормативно-правових актів // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія «Правознавство», 2009. – Вип.70. – С. 11 – 16.
62. Дженис М, Кэй Р., Брэдлі Э. «Европейское право в области прав человека (практика и комментарии)». Москва, 1997, С. 8.
63. Глузман С. Критерії оцінки ситуації в галузі прав людини // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Амер. Бюро захисту прав людини. – К.; Х., 2003. – Вип. 3. – С. 36-40.
64. Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. / Пер. с фр. В.А.Туманова. – М.: Международные отношения, 2009. – 400с.
65. Грищенко А.В. Роль закону в розбудові громадянського суспільства в Україні//Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2011. –№2. – С.78-83.
66. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К.: Ін-Юре, 1997. – 52 с.
67. Доповідь Голови ФП України О.М. Стояна на VI конгресі ФПУ 27 січня 1997 р. // Профспілкова газета. – 1997. – 31 січня. – С. 2-4.
68. Тодика Ю., Серьогін В. Конституційний принцип гласності як гарантія основних прав і свобод громадян // Право України. – 1998. – № 6. – С. 22-24.
69. Байтин М.И., Григорьев Ф.А., Зайцев И.М. и др. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристь, 2009. – 672 с.
70. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Посібник для студентів спец-сті «Правознавство». – К., 1994. – 236 с.
71. Марченко М.Н. Теория государства и права: Курс лекций – М.: Зерцало, ТЕИС, 2006. – 450 с.
72. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие / Под ред. Стрекозова В.Г. – М.: «Дабахов, Ткачев, Димов», 2005. – 384 с.
73. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції

України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Харків: Право, 2007. – 64 с.

74. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2010. – 318 с.

75. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2010. – 432 с.

76. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. – М.: Юристъ, 2006. – 480 с.

77. Эбзеев Б.С. Теоретические проблемы современного российского конституционализма. (Научно-практический семинар) // Государство и право. – 2009. – №4. – С. 116.

78. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г., принятый Генеральной Ассамблеей ООН // Международные документы по правам человека. – Харьков: РИФ «Арсис, ЛТД», 2010. – 288 с.

79. Копейчиков В.В. Теорія держави і права / – К.: Юрінформ, 2005. – 189 с.

80. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. 3-е изд. М., Юриспруденция, 2010. – 528 с.

81. Теорія держави і права: Курс лекцій: Поняття, ознаки і види юридичної відповідальності (І.М.Сенякин): <http://bibliograph.com.ua>

82. Про охорону праці, Верховна Рада України; Закон від 14.10.1992 № 2694-ХІІ – Редакція від 05.04.2015.

83. Пушкин А.А., Самойленко В.М., Шишка Р.Б. и др. Гражданское право Украины: (Учебник для вузов системы МВД Украины): в 2-х частях. Часть I - X.: Университет внутренних дел; «Основа», 2006. - 440 с.

84. Гіда Є.О. Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.

АНОТАЦІЯ

Хріненко Н.С. «Національні гарантії прав і свобод людини та громадянина» – Кваліфікаційна робота подана для присвоєння другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Право». – К.: Національна академія управління, 2021.

На основі аналізу наукових робіт, національних і міжнародних нормативно-правових актів розглядаються питання теоретико-правового спрямування щодо генезису гарантій прав і свобод людини і їх відображення в праві України.

У даній роботі розкриваються питання становлення та розвитку ідеї гарантій прав і свобод людини у теоретико-правовій думки України. Досліджуються вчення видатних діячів правової культури спадщини України, їх світогляд на права і свободи людини в суспільстві і їх забезпечення. Слід зазначити їх прогресивні ідеї в процесі розвитку прав і свобод людини в суспільстві, а саме, про наявність у людини його природних прав і свобод, верховенство закону і формування на його основі державно-правових відносин, народного представництва в державних органах влади. Що в кінцевому підсумку, повинно привести до побудови правової держави, де права і свободи людини будуть відповідно дотримані і гарантовані.

В роботі досліджуються поняття і сутність гарантій прав і свобод людини і громадянина в юридичній науці. Так під гарантіями прав і свобод розуміють умови, засоби і способи існуючі в суспільстві і державі, які сприяють фактичній реалізації, захисту та охорони прав і свобод. У свою чергу, забезпечення прав і свобод людини - це створення умов для їх реалізації, охорони та захисту.

У кваліфікаційній роботі розглянуто комплекс таких гарантій: загальні - політичні, економічні, соціальні та спеціальні - юридичні. Тому головним критерієм їх класифікації, є ознака тієї галузі суспільних відносин, в якій вони виявляються. Відзначається особливість, при якій кожна група гарантій зможе забезпечити повне і реальне ототожнення прав і свобод тільки при повній взаємодії з іншими видами гарантій.

Акцентується увага на трьох рівнях механізму гарантування: перший – гарантії, які записані в Конституції і свідчать про значення тих умов і засобів, за допомогою, яких забезпечуються права і свободи; другий – гарантії, які передбачені в поточному законодавстві (прийняття на базі Основного Закону); треті – гарантії, що мають місце в прийнятих на підставі Конституції

та законів, численні акти державного управління.

Підкреслюється, що Конституція України гарантує права і свободи не тільки громадянина, а й людини в цілому. Причому права і свободи людини поставлені на перше місце.

Крім цього, слід зазначити і гарантії за сферою дії: внутрішньодержавні та міжнародні. Що означає, наявність міжнародних норм права в законодавстві України та сприяє її демократичному розвитку як правової держави.

Однак в юридичній науці ще не вироблено такого механізму, який би повною мірою гарантував права і свободи людини. Тому перед Україною стоїть завдання, досягнення ефективного рівня правового регулювання життя суспільства, який би забезпечив реалізацію прав і свобод людини і громадянина на належному рівні.

Автором сформульовані рекомендації щодо здійснення комплексу різнобічних заходів політичного, економічного, соціального і правового характеру щодо поліпшення реалізації прав і свобод людини.

У кваліфікаційній роботі робиться акцент на тому, що сучасна глобалізація стосується не тільки соціально-економічної, політичної та культурної сфери, а й правової. Визначено та розглянуто зміст і основні форми прояву впливу глобалізації на правову сферу.

На підставі узагальнення та систематизації теорії та практики конституційного права розкриваються актуальні питання механізму забезпечення реалізації конституційних політичних прав і свобод, акцентується увага на ролі державних органів у даному процесі.

Ключові слова: гарантії прав і свобод людини, суспільство, верховенство закону, державні органи влади, правова держава.

ABSTRACT

Khrinenko Nazar. «National guarantees of human rights and freedoms» – Qualifications submitted for the second (master's) degree in higher education, specialty Law. – K.: National Academy of Management, 2021.

Based on the analysis of scientific works, national and international regulations, the issues of theoretical and legal orientation on the genesis of guarantees of human rights and freedoms and their reflection in the law of Ukraine are considered.

This paper reveals the formation and development of the idea of guarantees of human rights and freedoms in the theoretical and legal thought of Ukraine. The teachings of prominent figures of legal culture of the heritage of Ukraine, their worldview on human rights and freedoms in society and their provision are studied. It should be noted their progressive ideas in the development of human rights and freedoms in society, namely, the presence of human natural rights and freedoms, the rule of law and the formation of state-legal relations, popular representation in government. Which, ultimately, should lead to the construction of the rule of law, where human rights and freedoms will be accordingly respected and guaranteed.

The concept and essence of guarantees of human and civil rights and freedoms in legal science are investigated in the work. Thus, the guarantees of rights and freedoms are understood as conditions, means and methods existing in society and the state, which contribute to the actual implementation, protection and protection of rights and freedoms. In turn, ensuring human rights and freedoms is creating conditions for their implementation, protection and defense.

The qualification work considers a set of such guarantees: general - political, economic, social and special – legal. Therefore, the main criterion for their classification is a sign of the area of public relations in which they are found. There is a feature in which each group of guarantees will be able to ensure full and real identification of rights and freedoms only in full interaction with other types of guarantees.

Emphasis is placed on three levels of the guarantee mechanism: the first is guarantees, which are enshrined in the Constitution and testify to the importance of the conditions and means by which rights and freedoms are ensured; second – guarantees provided by current legislation (adoption on the basis of the Basic Law); third – guarantees that take place in the adopted on the basis of the Constitution and laws, numerous acts of public administration.

It is emphasized that the Constitution of Ukraine guarantees the rights and

freedoms not only of the citizen, but also of the person as a whole. And human rights and freedoms come first.

In addition, it should be noted and guarantees in the scope: domestic and international. Which means that the presence of international law in the legislation of Ukraine and contributes to its democratic development as a state governed by the rule of law.

However, legal science has not yet developed a mechanism that would fully guarantee human rights and freedoms. Therefore, Ukraine faces the task of achieving an effective level of legal regulation of society, which would ensure the realization of human and civil rights and freedoms at the appropriate level.

The author formulates recommendations for the implementation of a set of diverse measures of political, economic, social and legal nature to improve the implementation of human rights and freedoms.

The qualification emphasizes that modern globalization concerns not only the socio-economic, political and cultural spheres, but also the legal one. The content and main forms of manifestation of the impact of globalization on the legal sphere are determined and considered.

Based on the generalization and systematization of the theory and practice of constitutional law, topical issues of the mechanism for ensuring the implementation of constitutional political rights and freedoms are revealed, attention is focused on the role of state bodies in this process.

Key words: guarantees of human rights and freedoms, society, rule of law, state authorities, rule of law.